

»QUIRINA . . . TRAVERSA PARS« ZADARSKIH SREDNJOVJEKOVNIH ISPRAVA

ANTE STRGAČIĆ

Tko je imao imalo prilike da prevrće zadarske srednjovjekovne isprave nužno se sretao s oznakama za međaše nekretnina s nekim posebnim terminima, kojih značenje i sadržaj, kako će se vidjeti, nisu uvijek jasni, kao što su: *Borea* — *Traversa* — *S[c]iroco* — *Quirina*. Iako neke od ovih oznaka (npr. *Traversa*) vuku svoje podrijetlo još iz klasičkog rimskog perioda (od lat. *transversa*), jer su u vezi s poznatim sistemom orijentacije antičkih naselja i njihovih agera, ipak u standardnim rječnicima latinskog jezika nema o njima nikakvih podataka. To u još većoj mjeri vrijedi za termine koji su nastali u Srednjem vijeku. Čak i poznati Du Cangeov *Glossarium mediae et infimae latinitatis* ne pomaže zavidno u ovom poslu, kako ćemo poslije vidjeti.¹

Međutim, za potpuno razumijevanje i korištenje podataka što ih donose srednjovjekovne isprave u pogledu uže lokacije raznih nekretnina, zgrada, terena, zemljišnih čestica i sl., neophodno je potrebno raščistiti pojmove na temelju kojih se ta lokacija vrši. Tek tada će ove podatke moći u potpunosti koristiti zainteresirani stručnjaci: arheolozi, historičari umjetnosti, historičari arhitekture i urbanizma i mnogi drugi. Rješavanju tih pitanja, u koliko se odnose na zadarsku arhivsku građu, posvećen je ovaj rad.

*

Status quaestionis: Prvi koji se obazreo na čitavi ovaj kompleks izraza bio je prof. Vitaliano Brunelli. Kao pisac poznate povijesti grada Zadra od prvih njegovih početaka do konačnog zauzeća od strane Mletaka godine 1409² i kao pisac brojnih djela iz prošlosti Zadra, radeći dugo godina na arhivskom materijalu zadarske prošlosti, bio je u stanju ne samo da postavi problem već i da ga meritorno i riješi. Rad u

¹ Puštam iz vida u ovom radu terminologiju u ispravama ostalih dalmatinskih gradova. Uzimljem je u pretres samo ukoliko je u vezi s ovim predmetom.

² *Storia della città di Zara dai tempi più remoti sino al MDCCCXV compilata sulle fonti, Parte prima: Dalle origini al MCCCCIX*, Venezia 1913.

kojem se prihvatio tog posla izašao je nakon njegove smrti († 1922) kao posthumno djelo godine 1934. u *Archivio Storico per la Dalmazia*.³ Njemu je Bora = NordEst, Sciroco = SudEst, Traversa = SudWest, a Quirina = NordWest.

Poslije se prof. dr M. Barada u bilješki 19. na str. 478. svog rada *Lapčani*⁴ izjasnio u toj svari i nešto izmijenio Brunellijevo stanovište, tako da je njemu traversa = jugoistok, quirina = sjeverozapadnjak.

K. Jirečeku⁵ je quirina »die West- oder Nordwestseite bei der Beschreibung der Grundstücke«, a traversu ne pozna.

Prof. dr F. Šišić u izdanju *Memoriale Pauli de Paulo Patritii Jadrensis (1371—1408)*⁶ u Glossariumu nekih manje poznatih riječi u Pavlovićeve ljetopisu tumači riječ »quirinalis = istočni«, a »borealis« kao »venti septentrionales«.

U *Glossarium-u mediae et infimae latinitatis Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, izdanje Jugosl. akademije znan. i umjet. u Zagrebu, bez godine, A-D, pokusni primjerak, str. 1-384 (odsada sigla: Glosarij JAZU)⁷ stoji da je quirina pars = istok (sp. dj., s. v.: corina).

Ant. Bartalu je u njegovu »*Glossariumu mediae et infimae latinitatis Regnis Hungariae*«⁸ quirina = oriens (str. 552) a traversa = favonius (str. 673).

Po jednoj bilješki dr L. Jelića još prije Prvog svjetskog rata prof. dr P. Skok piše⁹ da je lat. quirina = mlet. garbin = hrvat. japrak.

Prof. dru V. Novaku je quirina istočna strana.¹⁰

Kad ovom šarenilu dodamo još i ono iz XVIII stoljeća, onda je zbrka u ovom predmetu potpuna. Naime, u zadarskim *Štampama* iz XVIII stoljeća, gdje se po ondanjem parbenom postupku morao i štampati dokazni materijal kao prilog, nalaze se prijepisi starih isprava koje su stranke navodile sebi u prilog. Među tim ispravama ima ih onamo iz XIII st. U tim *Štampama*, u prijepisima tih isprava, dolaze kao oznake međaša i izrazi: borea — traversa — sirocco — quirina. Da te bude jasno i sucima, koji su imali taj posao pretresati i donijeti u predmetu presudu, na čelu se nekih *Štampa* nalaze označeni vjetrovi:

³ Vol. XVIII, Roma 1934; vol. XIX, Roma 1935.

⁴ Rad JAZU, knjiga 300, Zagreb 1954.

⁵ *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, Philosoph.-hist. Classe XLVIII Bd), Wien 1902, 92.

⁶ *Vjesnik kr. hrv.-dalm.-slav. zemalj. arhiva VI/1-2*, Zagreb 1904, separat str. 59.

⁷ U biblioteci Državnog arhiva u Zadru, str. 314-315.

⁸ Lipsiae MCM I.

⁹ *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*, Zagreb 1950, 103, bilj. 10.

¹⁰ *Zadarski kartular samostana sv. Marije*, Zagreb 1959, 223.

»Venti:

Sirocco vol dir Sirocco
Quirina » » Garbina
Bora » » Maestro
Traversa » » Bora.«¹¹

Ako ukratko skupimo dosadašnja mišljenja naših pisaca o tim našim srednjovjekovnim terminima, onda vidimo slijedeću zbrku:

1) *Quirina* je nekima = SW (Skok — Jelić, Štampe); nekima = NW (Brunelli, Barada, Jireček); a nekima = E (Šišić, Bartal, V. Novak, *Glosarij JAZU*).

Dakle varira za ništa manje nego za ravnih 225 stupanja busole.

2) *Traversa* je nekima = SW (Brunelli); nekima = W (Jireček, Bartal, *Glosarij JAZU*); nekima = NE (Štampe), a nekima opet = SE (Barada).

Dakle i taj vjetar varira za još više stupanja, tj. ravnih 270 stupanja busole.

3) *Borea* je nekima = NW ([Maistral], Štampe), a nekima opet = N (*Glosarij JAZU*).

4) *Sirocco* je gotovo za sve = SE, a pravi S za *Glosarij JAZU*.* Samo je po sebi shvatljivo da se s tako iznošenim tumačenjima tih izraza naših srednjovjekovnih isprava historiografija uopće, pa ni

¹¹ Državni arhiv Zadar (odsada sigla: DAZd) — Fond sv. Dominika, kutija 14, Stampa br. 5-7: *Stampa delli RR. PP. di S. Domenico di Zara. Al Laudo*, str. 1; — Isti arhiv, isti fond, kutija 14, br. 6: *Per RR. PP. di S. Domenico di Zara. Al Laudo*, str. 1; — Isti arhiv, isti fond, Spisi br. 198: *Per RR. PP. di S. Domenico di Zara. Al Laudo*, str. 1; — Isti arhiv, isti fond, kutija 26, br. 210: *Per il Rev. mo arciprete Grisogono. Al Laudo*, str. 1; — Isti arhiv, isti fond, Spisi br. 582, kutija 32: *Per RR. PP. di S. Domenico di Zara. Al Laudo*, str. 1; — Isti arhiv, isti fond, kutija 39, Spisi br. 1203: *Per RR. PP. di S. Domenico di Zara. Al Laudo*, str. 1; — itd. — Naveo sam više ovih Stampi radi važnosti samog pitanja o komu se radi.

* U Državnom arhivu u Zadru, u biblioteci, postoji malena zadaćnica, u kojoj je dugogodišnji arhivist Državnog arhiva u Zadru Enrico Böttner skupio svoja zapažanja, izvršio izvatke iz raznih službenih austrijskih naredaba, raspisa itd. u pitanju starih mjera za površine u Dalmaciji, za duljine, za mletačke novce u Dalmaciji i Albaniji — itd. Dao joj je naslov »Misurazioni«.

Na stranici 9. dao je vjetrulju starih vjetrova prema starim ispravama u Arhivu s kojima se susretao. Uzeo je četiri osnovna i četiri postranska vjetra i označio im je današnja značenja. Tu je njemu: Tarmontana = N, Mezzodi = S, Levante = E, Ponente = W, Scirocco = NE; za NW je označio = Borea, za SW je označio = quirina, garbino, a za NE je označio = traversa. Poslije je na NW brisao značenje borea, a tu poslaviio: maestro, a ne NE brisao je traversa, a označio: borea, a na E pak označio je: grego. Na S je stavio: ostro. — Iz svega se vidi, da ni njemu ova stvar nije bila jasna, već je i on vrludao u tumačenju tih pojmova. U početku je imao jedno mišljenje, poslije je to svoje mišljenje promijenio, a da to nije ničim obrazložio, a niti kušao obrazložiti.

Vitezovićev je *Lexicon Latino-Illyricum* (Rkp. u zagrebačkoj Metropolitani pod sign. MR 112) prikazao T. Matić (»Vitezovićev *Lexicon Latino-Illyricum*«, *Rad*

naša domaća, ne može niti smije zadovoljiti, a još manje služiti u znanstvenom radu. Nužno se nameće pitanje: Gdje je istina? A može li se uopće to pitanje riješiti?

I

Prije nego pokušamo riješiti to pitanje, smatram potrebnim odgovoriti na pitanje: Kako je došlo do tako divergentnih, pa i kontradiktornih rezultata? Kako je uopće došlo do tako razrožnih tumačenja jednih te istih tekstova, jednih te istih isprava, koje pisci navode u potkrepu svojih tvrdnji?

Da se uzmogne dati zadovoljavajući odgovor na ta pitanja, potrebno je potanko iznijeti mnijenja pojedinih pisaca u tom predmetu, njihovu argumentaciju i metodu rada, kako bi se što potpunije shvatio i njihov stav. Tada će se moći vidjeti da je zbrka nastala zato što pisci nisu u praksi osjetili težinu problema na nekom specijalnom pitanju gdje bi im takvi pojmovi morali biti jasni, tako reći, u sitnice. Oslanjali su se na razne glosarije opće naravi, prihvatili bi bez dublje analize kakvo tumačenje i jednostavno išli dalje. A ima i slučajeva da su se povodili jedan za drugim, ne osjetivši da tu nešto nije u redu.

Nitko se pak od navedenih autora u ovom našem predmetu nije ni potrudio da svoje mišljenje nekako i obrazloži, osim V. Brunellija i anonimnog pisca *Glosarija JAZU*. Ostali su onako leksikalno utvrdili značenje odnosnih izraza, i u pretpostavci da je to samo po sebi shvatljivo, jednostavno prihvatiše za ispravna takva tumačenja. U već navedenom djelu¹² obradio je V. Brunelli političku, tzv. vanjsku povijest grada Zadra do godine 1409. Za života nije uspio izdati tzv. unutarnju povijest Zadra, koju je spremao. Kako je već rečeno, njegovo je djelo izašlo nakon njegove smrti († 1922) u *Archivio storico per la Dalmazia*¹³ pod naslovom *Storia di Zara: Il comune in sul finire dei tempi di mezzo*. Kad govori o zadarskim bilježnicima u tom periodu, iznosi činjenicu (vol. XVIII, str. 383) da su se u označavanju međaša nekretnina označavale granice vjetrovima (»stabilivano i confini mediante l'indicazione dei venti«). U starije doba dolaze u zadarskim ispravama imena vjetrova kao u klasičnoj latinštini: aquilo ili septentrio — occidens — austrum ili meridies — oriens. Pod konac XII st., i to baš godine 1197, dolazi: »invece di occidente s'inconmincia a dire curina,

JAZiU, knj. 303, Zagreb 1955, 5-49) kao cjelina, a B. Jurišić (»Pomorski izrazi u Vitezovićeve rječniku« *Anali Jadranskog Instituta* I, Zagreb 1956, 297-403), kako i naslov Jurišićeve radnje kaže, obradio je pomorske termine iz Vitezovićeve rječnika. U tom je rječniku na prvom listu Vitezović nacrtao ružu vjetrova »Ventorum nomina juxta graecam appellationem Croatis tradita«. Vjetrulja označava 32 vjetra. Za naš predmet nema ništa u ovom inače vrijednom rječniku.

¹² *Storia della città di Zara*... Parte Prima, Venezia 1913.

¹³ Vol. XVIII, Roma 1934, 373-388, 555-572; vol. XIX, Roma 1935, str. 55-87.

curinalis e poi *quirina* e *quirinalis* e in luogo di *aquilone* o *settentrione borea* e *borealis*.« U XIII st., i to godine 1249, dolazi »per la prima volta *traversa*, e nel decimoquarto ad austro si sostituisce *sirocco*«. Sada V. Brunelli rezonira: ako su u početku bile polazne tačke računanja geografskih smjerova vjetrovi *aquilo* ili *septentrio*, *astrum* ili *meridies*, *oriens* i *occidens*, »dal secolo decimoquarto in poi furono: *borea*, *sirocco*, *traversa*, *quirina*. Vale a dire, invece dei quattro venti principali, si adoperarono nelle orientazioni i venti secondari, *nord-est-bora*, *sud-est-sirocco*, *sud-ovest-traversa* e *nord-ovest-quirina*. Già chè *bora* per gli abitanti dell'Adriatico orientale non è, come nella lingua letteraria, ili *borea*, sinonimo di tramontana. *Curina* deriva dal latino *corus*, ili nostro maestrale; e *traversa* indica probabilmente le ondate di *traversa*, mosse dai venti di ponente, di traverso s'intende alle nostre navi, che per solito veleggiavano da maestro a scirocco, e viceversa. È chiaro quindi che si preferì allora di prendere la nomenclatura dai venti dominanti nei nostri paesi, ma, più che il vento, si voleva con esso indicare il suo quadrante. Quei modi valevano quanto p. e. i nostri: *a*, *de*, *verso bora* ecc. Quando invece parlavano proprio di un vento principale, dicevano *caput*, p. e. *caput austri* e simili. Le voci *borea*, *sirocco*, *quirina* e *traversa* duravano immutate sino a mezzo il secolo decimosesto, in cui entrarono in uso *bora*, *sirocco*, *maestro* e *garbin*, adoperate tuttora, esclusivamente, dal popolo.«^{13a}

Naveo sam per *extensum* ovaj Brunellijev pasus, da se vidi u cijelosti i njegovo mišljenje i k tomu obrazloženje njegova mišljenja.

Ako dodamo da u noti 1), str. 383 donosi slijedeću dopunu, onda smo tačno prenijeli njegovo pisanje. »Un notaio — piše tu — invece di *quirina* dice due volte *cer* (1249) e un altro (1259) *levanto* e *punito*. *Cer* è strano: deriva per vocalismo dalmatico direttamente da *corus* (*cur*, *chir*, *cir*, *cer*), oppure ha per base *circius* o *cercius*, vento pure da nordovest?« U noti 2 na istom mjestu donosi dalje »La voce *corina* era usata anche nella Francia meridionale (cfr. il Voc. del Duce); *Traversia* poi nella lingua comune significa *burrasca* e *tempesta*, tanto nel senso proprio quanto nel traslato.« S time smo u cijelosti naveli Brunellijevo mišljenje.

K. Jireček postavlja i rješava pitanje na slijedeći način: »*quirina*, *curina*, dialektisch *Corin* (descendendo recte in *Corin*, recte a *borea* in *Corin* 1240 *Star.* 23, 193, von Ljubić ib. 230 im Register als Ortsname betrachtet: locus territorii Iadre). Adj. *curinalis* die West- oder Nordwestseite bei der Beschreibung der Grundstücke, in *Zara und Traù* im XII. bis XIV. Jahrhundert. Vom lat. *corus*, *caurus* Nordwestwind (vgl. Plinius, *Nat. hist.* 2, 119). Auch in Frankreich *corina occidens*, *couchant* (Du Cange)«. ^{13b} — O traversi ne donosi ništa.

^{13a} *Archivio storico per la Dalmazia*, Vol. XVIII (1934), 383.

^{13b} Jireček kao u bilj. 5.

Bartal: »*Quirina*, ae, oriens; *kéléti V. Presalia*. — *Quirinalis*, e, ad orientem situs; *kéléti*. Kuk. Jur. I, 157. versus *quirinalem* plagam eundo« (sp. dj., 552, s. v. *quirina*). — A za *traversa*: »*Traversa*, ae (Du Cange *Traversia*) favonius; *nyugoti szel, nyugat*. Vjestnik I, 182, an. 1289 de *traversa iuxta viam publicam*« (sp. dj., 673, s. v. *traversa*).

I Jireček i Bartal izlažu svoja mišljenja u leksikalnoj formi, a navode i primjere za potvrdu svoje teze. Ali ti primjeri mogu biti svjedoci tek da se na navedenom mjestu odnosne godine upotrebljava odnosni izraz, ali ne da ti izrazi i znače ono što oni navode kod odnosnih pisaca i na odnosnim mjestima.

Prof. dr M. Barada nije, pak, zašao u sam problem ni toliko koliko prof. Brunelli. U svojoj već spomenutoj radnji »Lapčani« on se gotovo na svakom koraku susreće s tom terminologijom. Smatrao je potrebnim da svoj stav u tom pitanju ipak izjasni. To je učinio u noti 19. na str. 478: »... Upozoravam, da u latinskim srednjovjekovnim izvorima oznake *borea*, *astrum*, *traversa* (= jugoistok), *quirina* (= sjeverozapadnjak) redovito označuju vjetrove, a ne astronomske strane. Budući da smjer vjetra uz drugo ovisi o smještaju i geografskim prilikama pojedinih krajeva, gornje oznake se raznovrsno upotrebljavaju.«

Zapravo prof. M. Barada stavlja tu opasku nekako u zraku, ni u kakvoj vezi s tekstem značenja tih isprava i to u vezi s ispravom od 29. velj. 1240. (Smičiklas, *Cod. dipl.* V, 106): »incipiendo a quodam puteo eundo sursum per uiam et terram Caçicorum.« Neposredno za tim slijedi: »Upozoravam...«. — Ja sam poslije objelodanjenja tog Baradina teksta u razgovoru s piscem iznio svoje sumnje, naveo mišljenje autora koji drukčije misle (Šišić, Bartal) i kojima je npr. *quirina* = *istok*. Jednako sam naveo i pisce koji se ne slažu sa značenjem njegove *traverse*. No, on tomu nije davao velike važnosti. Kad sam mu malo pred smrt naveo i stanovište Štampe u Državnom arhivu u Zadru, kako je gore navedeno, u prvi mah to nije vjerovao, a kad je vidio i svojim očima, zamislio se malo i onda rekao: »Vrijedi problem ventilirati temeljito.«

Du Cange je značenje tih dvaju termina izrazio u cijelosti ovako: »*Corina*, Occidentis occidens, Gall. *couchant*. Venditio Pontii Bernardi Catel facta Templaribus 1215: Terminatur ab aquilone cum sylva dominorum de Portu, a *Corina* cum sylva Capituli Magalonaë, a vento cum mari, a *Circio* cum stagno.

A *Coro* sive *Cauro*, qui uentus est occidentalis. Nostris *Corine*, Stomachus, vulgo *colère*, *dèpit*, *mauvaise humeur*. Charta an. 1309. apud Thaumass. ad calcem Assis. Hierosol. pag. 418: *Hayne*, *disention*, *corine* et *malevaillance*.¹⁴ — Pod *traversa* donosi: »*Traversia*, Fav-

¹⁴ Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*... II, ed. L. Favre, Niort 1883, 566, s. v.

nus, occidens, in agris Lugdun. et Bellijoc. Terragium Bellijocense: *Juxta* terram dicti Cochard ex traversa. Alterum locum vide in Alvernia.«¹⁵

Kad se bolje pogleda što piše Du Cange, onda se vidi da on zapravo identificira quirinu s traversom. Ako mu je quirina = »occitan-tis occidens«, što bi zapravo imalo značiti čisti zapad, a traversa mu je identična s klasičnim favoniusom, za koji se općenito drži da je opet čisti zapad, onda je identificiranje tih dvaju pojmova izvan svake sumnje. Tu identifikaciju nije ničim ni pokušao dokazati. Ako on doista kaže da u predjelima Lyona i Bellijocea ima traversa to značenje, nije se ogradio od daljnjeg da ta dva vjetra kod njega imaju doista isto značenje.

Izgleda, na koncu, da je pisac *Plosarija JAZU* imao namjeru riješiti to pitanje kod nas i temeljito i konačno. U samom naslovu iznosi brižno sve varijante koje dolaze u ispravama: »*Corina, curina, corona* (?), *quirina, ae, f,*« i daje odmah značenje »Oriens — Istok«. Sada u potvrdu svoje teze navodi Smičiklasov *Codex diplomaticus* II, str. 283, godinu 1197, gdje stoji: »... et ab inde recto tramite in *curina*...«. — Smičiklas, sp. dj. V, 90, god. 1258: »... versus boream... versus austrum... versus quirinam... versus traversam...«. — Smičiklas, sp. dj. V, 130 str., god. 1259: »uersus austrum... de borea... de trauersa... de corona...«. — Smičiklas, sp. dj. V, 317 str. god. 1264: »... de borea... de austro... de corina... de trauersa...«. — Sada neposredno slijedi piščevo tumačenje: »Borea, auster, traversa i corina (*curina, corina*, dok je posle najčešće Quirina) jesu nazivi za četiri strane sveta, s kojima se susrećemo u dalmatinskim ispravama kod razgraničenja nepokretnih objekata. To je redom: sever, jug, zapad, istok. — Međutim danas u ital. znači coro ili corina severozapadnjak (V. u Crusca pod coro, a u Tommaseo pod coro i corina), a naziv vodi svoje podretlo od lat. *caurus* ili *corus* (V. Th. *caurus* i *corus*, koji tu reč dovodi u vezu i sa slov. sěverŭ — boreas, a znači severozapadnjak, ali i jugozapadnjak). Ta ista reč u našim dokumentima označuje istok. (Podcerto dr Str.). Ta se okolnost može pripisati običaju da su se strane sveta označivale ne po astronomskim tačkama, već po pravcima odakle vetrovi duvaju, tako da tu nalazimo dosta kolebanja, jer pravac vetra zavisi i od mesnih prilika. Tako i Tommaseo, *Dizionario*, pod *corina*, kaže, da je to, doduše severozapadnjak, ali, primerice, u Romanji da on odgovara široku (*sciocco*), jugoistočnjaku, što je već blizu našem značenju *corina*. Oblik *quirina* prema *corina, curina, corona* biće greška pisara ili prepisivača — kao da je nastao zabunom. Latinski Quirinus, ital. Quirino predavalo se na našem jeziku Kurin (V. *Akad. Rječ.*: *Kurin*), pa se onda pogrešno mislilo, da je i *curina* poslovljeno od

¹⁵ Du Cange, sp. dj. VIII, Niort 1887, 160, s. v.

lat. *quirina*, a posle se je taj oblik počeo redovito i upotrebljavati. — Po. Jireček, *Romanen I*, 92 pod *quirina* odnosno *curina*. — D. C. ima samo *corina*: Occitans, occidens, Gall. couchant.«

Donio sam u cijelosti članak anonimnog pisca u *Glosariju JAZU*, da se vidi u potpunosti piščevo mišljenje, njegovo razlaganje, metoda rada i argumentacija. Ne bih, naime, želio da u bilo čemu oslabim njegovu misao, pa ni način argumentacije, donoseći ga svojim riječima.

Kako se vidi, pisac je ovdje marljivo skupio sve što se o *quirini* do tada reklo i naveo je sve autore. Nije pak uspio dokazati svoju tezu iz izvora naših isprava, niti je uzeo koje stalno uporište na terenu odakle bi sa sigurnošću počeo svoju argumentaciju. Cijelo je to pisanje kretanje u začaranom krugu, iz kojeg ni on nije mogao izaći. Stavivši pak *quirinu* = *E*, on je, indirektno, i ostalim izrazima naših isprava dao geografske pojmove. Tako mu je *borea* = *N*, *traversa* = *W*, a *scirocco* = *S*. Dakle, nije, poput Brunellija, uzeo za osnovicu sekundarne vjetrove na Jadranu, već je te termine iz isprava adaptirao geografskim pojmovima četiriju strana svijeta (*N — S — E — W*).

Pa da ne znam kako »pravac vetra ovisi(o) i od mesnih prilika« — kako iznosi pisac *Glosarija JAZU* — i »da smjer vjetra uz drugo ovisi i o smještaju i geografskim prilikama pojedinih krajeva« pa da »gornje oznake se raznovrsno upotrebljavaju« — kako piše prof. M. Barada — svatko mora priznati da se ne može za 180 stupanja, pa i više, promijeniti smjer kojeg vjetra niti je moguće da npr. bura može puhati s *garbina-lebića* ili obratno, a ni to da može puhati jugo s *maistrala* ili obratno.

Iznio sam *per extensum* razna mišljenja u ovoj stvari u našoj historiografiji da se vidi ne samo kako se ona ne slažu već i kako su dijametralno oprečna. Najviše pak zato da se u cijelosti vidi i kako ti razni pisci dokazuju svoje tvrdnje i kakve zaključke izvode iz danih premisa. A baš kad se sve to skupi ujedno i postavi jedno do drugoga, vidi se ne samo njihovo krupno razmimoilaženje već i način kako su prilazili k problemu i na koji su ga način kanili riješiti.

Ako dademo kronološku genezu kod raznih pisaca, vidjet ćemo da je Du Cange najstariji pisac koji je dao neko značenje tim terminima, ali je, djelomično, i osamljen. Bartal je godine 1901. zadržao Du Cangeovu *traversu* = *W* (*Favonius*), a *quirini* je dao novo značenje = *E* (*oriens*). Za Bartalom je pošao Šišić (godine 1904), *Glosarij JAZU* (vjerojatno između dva svjetska rata) i V. Novak (god. 1959). Brunelliju, čiji je rad objelodanjen 1934, ali je razrađen prije godine 1922, godine njegove smrti, *quirina* je = *NW*, a *traversa* = *SW*. On je pošao svojim putem u tom predmetu. Barada je (god. 1954) zadržao Brunellijevu *quirinu* = *NW*, ali dao *traversi* značenje *SE*.

II

Nameće se samo po sebi i još jedno pitanje: A *zašto* je uopće došlo do te zbrke pojmova? Zašto je došlo do tako razrožnog i tako dijame-tralno oprečnog tumačenja tih izraza naših srednjovjekovnih isprava?

Prije svega treba naglasiti da je u našim srednjovjekovnim ispravama pri određivanju međaša nekretnina teško doći do fiksnih, nedvojbeno jasnih uporišta, za koja bismo bili sigurni da i danas znače ono isto što su značila kad su spomenuta u ispravama. Nemamo mnogo takvih uporišta od kojih bi se moglo uspješno početi računati ako se želi utvrditi značenje pojedinih izraza. Ovaj propust, naime, što se nije tražilo na terenu tvrdo, sigurno uporište, koje i danas ima isto geo-grafsko značenje kao i u doba kada je pisana isprava, temeljem je svim zastranjivanjima u tom predmetu. I to treba držati čvrsto pred očima kada se analiziraju mišljenja i stavovi pisaca u tom predmetu.

U našim srednjovjekovnim ispravama pri određivanju međaša nekretnina susrećemo gotovo na svakom koraku na primjer: s ove strane, npr. quirine, za međaš je označen kakav kamen s uklesanim slovom G ili bilo kojim drugim znakom uklesanim u živac kamen; naznačena je kakva šuma ili šumica ove ili one kulture, ili biskupski štap; ili hrast, ili kakav potok kojega više nema, ili borova šuma itd. — S one druge strane, npr. s traverse, posjeduje ova ili ona bilo fizička bilo pravna osoba, neki, npr. de Zadulinis, ili neki ser de Grisogonis, ovaj ili onaj samostan itd. — S treće je pak strane, npr. s boree, npr. ovo ili ono selo, veće ili manje naselje, kojemu danas nema ni traga još onamo od turskih provala u zadarsku okolinu itd. Ili, ako je i ostao kakav trag u toponomastici, pitanje je gdje je zapravo i u kojem opsegu ležalo to naselje, to selo u doba kada se naše isprave pozivlju na nj kao međašnu tačku. — S četvrte je strane, npr. de austro, de sci-rocco, ova gomila, koja se danas nikako ne daje identificirati; ova uvalica, po imenu označena, a danas ni u toponomastici — bar koliko je dosad utvrđeno — nema o njoj nikakva traga, itd. Mogli bismo tako nabrajati gotovo do u nedogled termine koji su u vrijeme kad se oni označuju kao termini međaša u našim ispravama, bili za svoje suvremenike jasni pojmovi i jasna, tvrda, njima dobro poznata uporišta u određivanju termina međaša, a za nas su danas potpune nepoznanice.

Smatram da nije potrebna potanka argumentacija iz listina za ovdje iznesene tvrdnje. To je ne samo suvišno i za onoga koji je tek letimično upoznat s predmetom već bi to bilo i gubljenje vremena, dragocjenog vremena, a još više odnošenje i te kako vrijednog prostora, i to bez ikakve koristi.

Dakle, u samim našim srednjovjekovnim ispravama ima vrlo malo stalnih, preciznih uporišta od kojih bi se moglo početi rješavati to pitanje i dovesti ga uspješno kraju. Pogotovu ako se prije ne prouči odnosna toponomastika.

Oni pak koji su pokušali rješavati to pitanje, nisu uočili da je za pravilno rješenje problema kao *conditio sine qua non* potrebno naći na terenu neko stalno uporište za svaki slučaj, jednu stalnu tačku koja u konkretnom slučaju ima danas isti položaj i isto značenje kakvo je imala u vrijeme kada dolazi u izvorima. Pali su u pogrešku iz koje su proizišle sve ostale njihove pogreške.

Druga, metodička pogreška jest što su pitanje rješavali filolozi filološkim argumentima i k tomu napravili logički skok kad su svoje filološke rezultate primijenili da njima utvrde značenje naših termina, a nijesu ga rješavali historičari ispravnom historičkom metodom i iz historijskih izvora. Pa ni historičari koji su se latili tog posla (kao Brunelli) nisu bili sretniji od filologa jer su pali u njihovu zabludu. Svi se oni pozivlju za svoje tvrdnje na listine i na mjesta u njima gdje dolaze ti naši termini. I Brunelli i neimenovani pisac članka u *Glosariju JAZU* pozivlju se, na primjer, na ispravu od 1. ožujka 1197. (Smičiklas, sp. dj. II, 283). Prvo, kad se pomnjivo pročita ta isprava, vidi se da tu pisac isprave miješa stare klasične izraze: *meridies-austrum-meridiana pars*; *aquilo*; *occidens*. A izraz *curina* ovdje je nešto novo. Doista ne posjedujemo izvornika ove isprave iz godine 1197, već je do nas došla u Polichorionu iz XIV stoljeća. Da nije, možda, tad i ubačen u nju ovaj novi izraz *curina*? U XIV je stoljeću izraz *curina*, ili njegove varijante, u općoj upotrebi u zadarskim ispravama, kako ćemo vidjeti poslije tijekom naše radnje. Kad bismo imali pred sobom izvornik, možda bi naš sud u toj stvari bio i definitivan, a ovako ostaje uvijek neodlučan. U ispravi od 5. svibnja iz godine 1190 (Smičiklas, sp. dj. II, 242-243) još su svi termini u omeđavanju međaša stari klasični. Jednako i u ispravi od 4. lipnja 1194 (Smičiklas, sp. dj. II, 266-267), kao i oni u ispravi od 10. svibnja 1199 (Smičiklas, sp. dj. II, 318-319). Tek u ispravi od 13. svibnja 1249 (Smičiklas, sp. dj. IV, 392) dolazi *traversa*, a *quirina*, zapravo, u ispravi od 14. ožujka 1259 (Smičiklas, sp. dj. V, 90). K tomu u toj ispravi dolaze za te termine jezične dublete: *meridies-meridiana pars-austrum*; *onda*: *aquilo* i *occidens*. Novo je: *quirina*. Ali te jezične dublete imaju piscu sigurno i različito značenje. Drugo, oni koji se pozivlju na ispravu o kojoj je govor, mogu se s pravom na nju pozivati za tvrdnju da u njoj po prvi put, koliko nam je dosad poznato kod nas, susrećemo izraz *quirina*. Nikako pak, da je *quirina* = *NW*, kako to hoće Brunelli, ili da je ta *quirina* = *E*, kako to hoće neimenovani pisac u *Glosariju JAZU* itd.

Kako su oni došli do takvih značenja tih izraza u tim našim ispravama? Iz filologije! Pretpostavili su, naime, vezu: *quirina* < *curina* - *lis* < *corina* < latin. *corus* < *caurus*. Dovle bi zaključivanje moglo biti pravilno. *Caurus* (ili: *corus*) kod klasika je zapadni vjetar (Plinius, *Hist. nat.* II, 119, XVIII, 338; Seneca, *Natural. quaest. libri VIII*, V, 16, 5)

koji puše »ab occasu solstitiali«. ¹⁶ Po Calepinusu¹⁷ to je vjetar »inter Favonium et Septentrionem, qui ab occasu aestivo et solstitiali spirat adversus aquilonem.« Dok se Calepinus za to značenje Caurus >corus = NNW, ili kako bismo ga u pomorskoj mediteranskoj terminologiji zvali *Ponente Maestro*, pozivlje na Plinija (*N. h.*, II, 47), on k tome ističe da je kod Vegecija *corus*, *caurus* jednak »ac Libonotus, ad sinistram meridiani cardinis.« ¹⁸ A Libonotus, grčki Λιβόνωτος mu je *Oštro-Garbin* (tj. SSW). ¹⁹

Iznesoh to samo kao primjer gdje pitanje nije baš jasno ni kod klasičnih pisaca uza sav ugled i Plinija i Vegecija. A kad naši filolozi idu s ove polazne tačke, onda je jasno da će i njihovi zaključci divergirati jedan od drugoga. Tu je logički skok. Traži se, naime, od premisa više nego one mogu da dadu. A logičko je načelo: *minorem sequitur conclusio partem*.

V. Brunelli doista u noti 1, str. 383, sp. dj. iznosi da je našao kod jednog zadarskog notara dva puta, u godini 1259 »invece di quirina due volte cer...« To pokazuje kako je Brunelli imao oka da zapazi nove varijante za izraze oznaka međaša u našim ispravama kad se radi o nekretninama. On doista opaža: »Cer²⁰ è strano: deriva per vocalismo dalmatico direttamente da *corus* (*cur*, *chir*, *cir*, *cer*) oppure ha per base *circius* o *cercius*, vento pure da nord-ovest?« Zapravo, ovdje ni sam Brunelli nije na čistu s time da li *cer* dolazi od *caurus*, koji mu je NW ili od *circius*, koji mu je SW. Umjesto pak da iz samih naših isprava uznastoji utvrditi što je moguće pozitivnije smjer vjetrova *caurusa*, onda *circiusa*, odnosno *quirine*, bar ovdje za naš uži zadarski krug, on se zadovoljava apriornim filološkim dedukcijama.

Slično je postupio i naimenovani pisac o našem predmetu u *Glosariju JAZU*.

Deducirajući značenje pojedinih vjetrova iz filoloških premisa obojica opažaju ipak da ima odstupanja od tih klasičnih naziva u lokalnim nazivima. To je dalo raznim piscima slobodu da su za ta dva naša vjetra okretali vjetrulju za čitavih 180 stupanja.

III

Praenotanda: Pri razrađivanju naše teze potrebno je dobro raščistiti neke pojmove. Treba dobro lučiti: a) strane svijeta kao geografske pojmove od b) imena vjetrova.

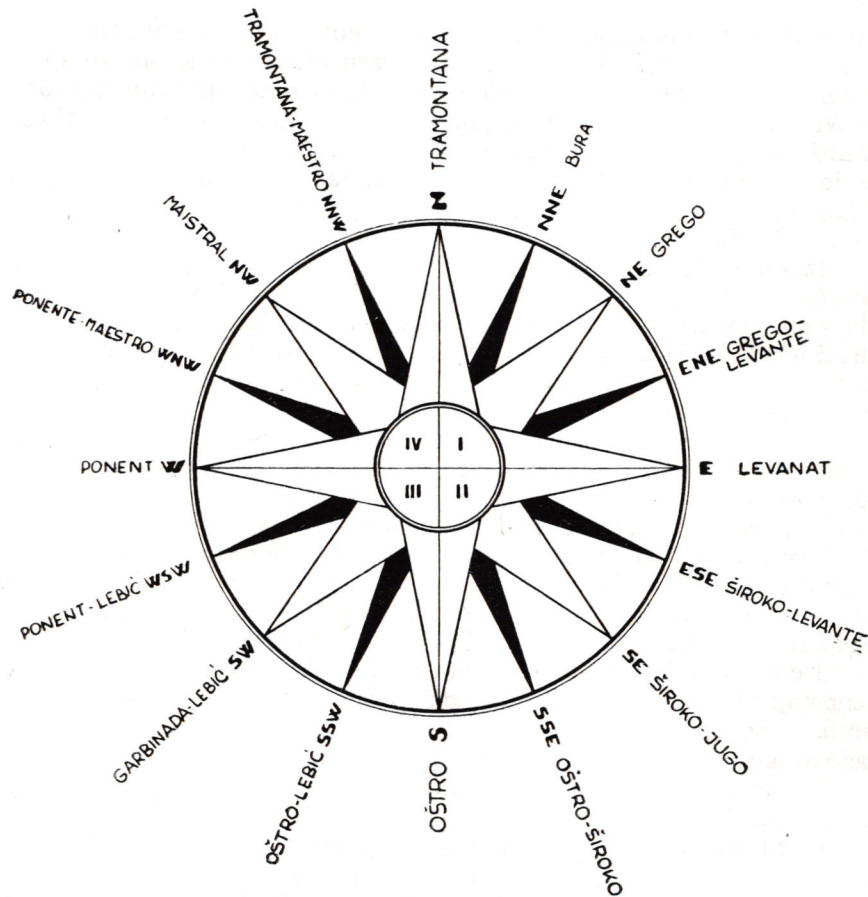
¹⁶ Pauly-Wissowa, *R. E.*, s. v., *caurus*.

¹⁷ S. v. *caurus*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Calepinus, s. v. *Libonotus*.

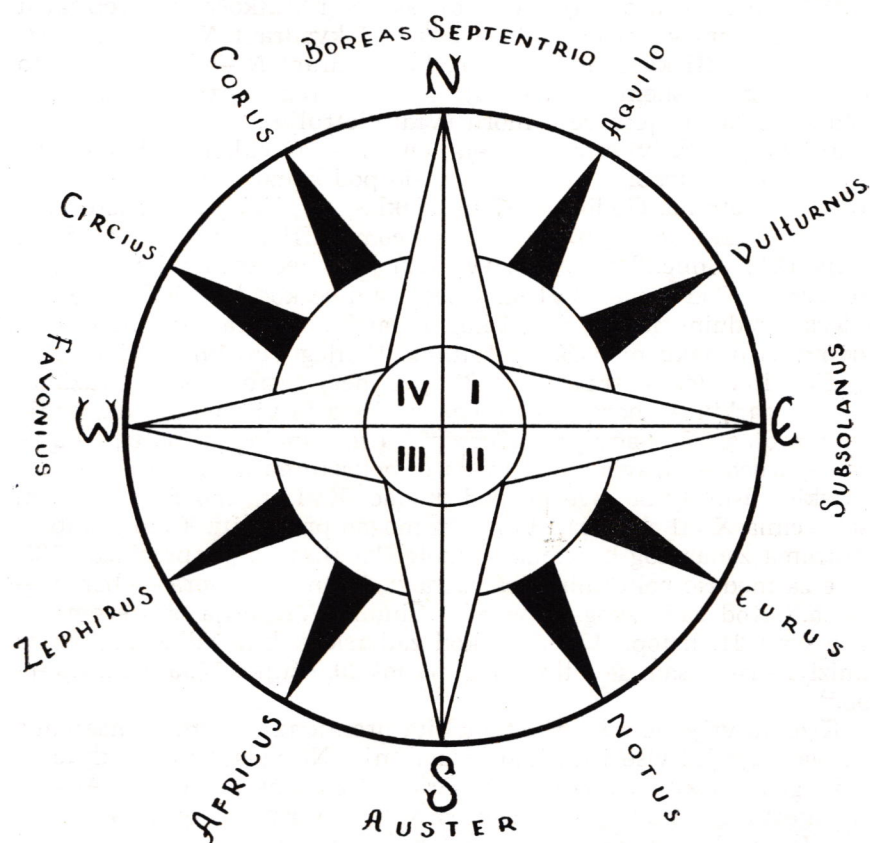
²⁰ Izrazi za međaše: *cer* — *traversa* — *austrum* — *borea* dolaze u zadarskoj listini iz godine 1249. (Sr. T. Smičiklas, *sp. dj.* IV, 392, 394).

Sl. 1. Vjetrulja
Fig. 1. Rosa dei venti

a) Strane svijeta kao geografske pojmove dobro su lučili još i stari klasici, nazivima: Septentrio = Sjever (*N*); Oriens = Istok (*E*); Meridies = Jug (*S*); Occidens = Zapad (*W*). Poslije su ti termini služili često i za određivanje međaša.

b) U klasično su doba poznavali dvanaest vjetrova. Bila su četiri osnovna vjetra, koja su odgovarala četirma stranama svijeta. Sjeveru (*N*) je odgovarao *Boreas seu Septentrio*. S Istoka je puhao *Subsolanus*. S Juga (*S*) je puhao *Auster*. Sa Zapada (*W*) je puhao *Favonius*. Svaki od tih četiriju osnovnih vjetrova ima po jedan susjedni s »lijeve« i »desne« strane (prikazano grafički). Na vjetrulji (vidi kod Calepinusa) naznačavaju se: *Boreas-Septentrio*, kojemu je s desne (*E*) *Aquilo*, a s

Sl. 2. Dvanaest klasičnih vjetrova po Calepinusu
 Fig. 2. Rosa dei dodeci principali venti classici secondo il Calepino

lijeve (W) Corus. Slijedi Subsolanus, kojemu je s lijeve (N) Vulturnus, a s desne (S) Euris. Zatim Auster, kojemu je s lijeve (E) Notus, a s desne (W) Africus. Favoniusu je s lijeve (S) Zepirus, a s desne (N) Circius.²¹

²¹ Sr. Calepinus, sp. dj. II, 488, s. v.: *ventus*. — Poslije su matematičari i astronomi dijelili detaljnije vjetrove u 32 vjetra, kako ih i danas dijele mornari, već prema svojim sadanjim nazivima. — Coronelli (*Corso geografico universale, ossia le Terra divisa nelle sue parti, e subdistinta ne suo. Regni...*, In Venetiis MDCCXXII) donosi vjetrulju od 32 vjetra na tabl. XVII pod naslovom »XXXII Nomi di Venti Greco-Latini«, koja se ne slaže s Calepinusovom. Pa i Coronellijeva tabla od 12 klasičnih vjetrova na tabl. XV spomenutoga djela odvaja se od Calepinusove.

c) Pri našem raspravljanju, radi jasnoće i kratkoće, upotrebljavat ćemo sistem naziva kvadranta u busoli: I kvadrant *N — E*; II kvadrant *E — S*; III kvadrant *S — W*; IV kvadrant *N — W*, kako se to vidi iz priložene sheme busole koja je u upotrebi s oznakom mediteranskih naziva za vjetrove u moru (Vidi vjetrulju).

d) Klasični nazivi strana svijeta: *Oriens — Occidens — Septentrio — Austrum* upotrebljavaju se u nas do pod konac XII stoljeća i za međaše nekretnina. Godine 1197 (Smičiklas, *sp. dj.* II, 283) susrećemo se s novim izrazom: *quirina*, a polovicom XIII st., u ispravi od 13. svibnja 1248 (Smičiklas, *sp. dj.* IV, 392) još s jednim novim izrazom, s *traversom*. Pod konac XVI st. susreo sam se kod bilježnika Simona Veniera s jednim novim, dosad kod zadarskih notara neregistriranim nazivom za oznaku međaša nekretnina. U njegovim imbrevijaturama iz godine 1588 (od 4. travnja do 31. prosinca) susretoh se s izrazima: *siroco — garbin — borea — prouenza*. Vrlo je vjerojatno da ovdje *prouenza* dolazi u značenju *traversa*.²² Ta terminologija (*borea — quircina — siroco — traversa*) za međaše nekretnina upotrebljava se u zadarskim ispravama sve do pod konac XVI st., možda i u prvim desetljećima XVII stoljeća, što nisam mogao provjeriti. Tako u imbrevijaturama zadarskog bilježnika Nikole Canalisa od 30. prosinca 1585. dolaze za međaše nekretnina još i izrazi: *siroco — travera — borea — quirina*.²³ Kod zadarskog bilježnika Šimuna Venierija susrećemo te izraze još i 21. listop. 1586.²⁴ A kod zadarskog bilježnika Francesca Primizija susreo sam se s tim izrazima još 20. ožujka 1595. i 22. lipnja 1598.²⁵

Kroz to vrijeme nastaje i temeljita promjena ne samo u nazivima vjetrova nego još više i u njihovu značenju. Ne dolaze više isključivo oznake geografskih strana svijeta: *Oriens-Occidens-Septentrio-Austrum*, već umjesto njih i uz njih dolaze: *borea — austrum — quirina — traversa*. Još ne konstantno u novom označivanju, već se upotrebljava i jedna i druga terminologija. A što je glavno, u novom značenju. Umjesto geografskih pojmova strana svijeta javljaju se oznake nekretnina po stvarnim glavnim vjetrovima istočne obale Jadrana. A ti su, po današnjoj pomorskoj terminologiji: *Maistral (NW) — Široko-Jugo (SE) — Grego (NE) — Lebić ili Grbin (SW)*.

²² DAZd — Spisi zadarskog bilježnika Simona Venier (1586-1616), Svezak I, svešćić I/2, list 1ro, 7vo, 8ro, 13ro, 16vo-ro, 17ro, 20ro, 22vo, 23ro, 28vo, 29ro, 31vo, 32ro, 34vo, 40ro-41vo, 45vo-ro — itd. — S izrazom »provenza« sretoh se još i u ispravi od 20. listop. 1622 u Zadru (Arhiv samostana sv. Frane u Zadru, Pergam. br. 241).

²³ DAZd — Spisi zadarskog bilježnika Nicolaus Canalis (1558-1585), Svez. jedini, svešč I/4, sub data.

²⁴ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Simon Venier, Svez. I, svešč. I/1, list. 5.

²⁵ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Francesco Primizio (1590-1608), Svez. I, svešč. I/3, s. d.; Svez. I, svešč. I/7, s. d.

Već sâm pogled na geografsku kartu Jadrana pokazuje jasno da je osnovni pravac vjetrova na Jadranu: Maistral (NW) — Jugo ili široko (SE), dok je poprečan pravac vjetra (»transversalis — transversalis>traversa«) onaj koji puše okomito na taj osnovni smjer vjetrova istočne obale Jadrana. A to mogu biti ili a) Lebićada-Grbinada s pravca SW ili b) Grego (NE) s prvoga kvadranta, s kopnene strane.²⁶

Ta zapažanja o puhanju vjetrova na istočnoj obali Jadrana bit će osnovica daljeg našeg razglabanja kako bi se ispravnije shvatili logički zaključci koje budemo vukli iz činjenica u historijskim izvorima. Kad su se naši pređi okrenuli na realna tla zapažanja u puhanju vjetrova s kojima su bili u svakodnevnom dodiru, promijenili su kod nas neki tradicionalni nazivi svoje značenje, kako će se vidjeti u toku raspravljanja.

e) Hrvatska kraljevska kancelarija zadržala je za oznake međaša tradicionalne latinske klasične geografske nazive. Tako u povelji kralja Krešimira sv. Mariji u Zadru god. 1066. kada dariva zemlje u Tokinji: »... ab oriente in occidentem ... in aquilonem ... ad meridianam autem plagam ...«²⁷; ili u ispravi opata Petra kada dariva samostanu sv. Krševana zemlje na Pašmanu god. 1067: »... in oriente ... in occidentali parte habetur ... et alius per transuersum a mare usque uiam antiquam ... de occidentali ...«²⁸ Nasljednici hrvatskih vladara Arpadovići i ostali nastavljaju tom praksom u svojim kancelarijama, kao npr. Gejza II kada god. 1158. dariva nadbiskupiji splitskoj selo Srinjine, potvrđujući darovštinu kneza Branimira: »... et versus partem aquilonarem ... et inde uersus orientem ... et inde ad meridianam plagam ...«²⁹ Isprave izdane na hrvatskom političkom teritoriju uglavnom se drže stare klasične terminologije.³⁰

²⁶ Po zapažanjima meteorološke stanice u Zadru 1904. koja je bilježila tri puta dnevno kretanje vjetrova, te je godine zabilježila da je puhao vjetar N 28 puta, NE 240, E 177, SE 230, S 3, SW 0, W 34, NW 187, a tišina je bila 199 puta. Sr. *Jahrbücher der k. u. k. Zentral-Anstalt für Metereol. und Geodvn.*, Wien 1906, 49; apud V. Brunelli, *Storia della città di Zara...* I, 40, bilj. 20. — Po podacima Hidrometeorološkog zavoda NRH u Splitu, koje mi je saopćila Lučka kapetanija u Zadru, srednji postotak vjetrova u zadarskoj regiji jest: N — 4%, NE — 13%, E — 12%, SE — 14%, S — 5%, SW — 1%, W — 9%, NW — 12%, a tišina — 30%.

²⁷ Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877*, 67.

²⁸ Rački, *sp. dj.* 69 — Sr. još 75, 81, 84, 125, 163, 164.

²⁹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagreb 1904, 86. — Sr. dalje: 354; III, Zagreb 1905, 3, 7-13, 17, 51, 129, 150-157, 174-175, 177, 199-201, 206-207, 220, 222, 259, 284-285, 248; IV, Zagreb 1906, 20, 79, 121, 224-225, 230-234, 236-240, 250-252, 275, 374-376 — itd.

³⁰ N. pr. god. 1226 (Smičiklas, *sp. dj.* III, 269): 7/IV, 1299. (Smičiklas, *sp. dj.* VII, 331-336); 23/VI, 1312. (Smičiklas, *sp. dj.* VIII, 308-310); 7/IX, 1363. (Smičiklas, *sp. dj.* XIII, 304) — itd.

Dalmatinski se gradovi u tom pitanju počinju odvajati od svoga zaleđa dok kod većine ne prevlada, pogotovu u Zadru, bar za neke periode, sasma drukčija praksa, u uporabi i značenju termina.

IV

Termini za međaše u zadarskim ispravama, kako smo vidjeli, od konca XII st. pa kroz cio srednji vijek, a i još jedno stoljeće i više u novom, jesu: borea — quirina — sirocco — traversa. Vidjeli smo i to, da je gotovo za svaki od tih naziva među piscima prijeporno njegovo značenje. Čini se da su se samo za termin sirocco pisci suglasili, dajući mu kroz stoljeća isto značenje koje ima i danas, tj. *SE*, ili kako ga narod na Jadranu općenito zove jugo, a u mornarskom žargonu još i široko. A kako se i moja zapažanja slažu s time da je sirocco zadarskih srednjovjekovnih isprava = *SE*, to smatram da nije više potrebno govoriti o tom vjetru u terminima naših isprava.

A

Ne ulazeći ni najmanje u finese lingvističke argumentacije, treba pri našem razglabanju imati pred očima, kako sam već napomenuo, geografski položaj Jadrana od Istre do, po prilici, Bojane. Jadran se proteže u pravcu *NW—SE*. To je osovina—cardo—njegova položaja, njegova dužinska os. Tim pravcem pušu dva naša glavna vjetra: maistral i jugo, dakako u suprotnim smjerovima. To su ujedno i naša dva najpoznatija vjetra, svaki sa svojim raznim specifičnostima. Zamišljeni pravac, koji siječe okomito tu glavnu osovinu, zvao bi se latinskim jezikom, tim jezikom kulture i nauke čitavoga srednjega vijeka, *transversus-traversus*,³¹ tj. poprečni, kraći smjer u relaciji s onim glavnim, dužim. A taj bi pravac transverse bio za naš Jadran *NE—SW*. Prema tomu, kako ćemo poslije vidjeti na izvorima, ima se tražiti u tom pravcu i značenje termina naših isprava traversa. Ali ne u pravcu *SW*, kako su to neki mislili (Brunelli), već u I kvadrantu, tj. negdje oko *NE*, kako će to pokazati naši izvori od konca XIII st. pa dalje do konca XVI st., bilo direktno, bilo indirektno.

S ovim bi bilo u skladu i značenje riječi *traversia* što ga daje *Dizionario di Marina medievale e moderno*.³² Njemu je *traversia* »Vento che spira da largo con particolare intensità e frequenza in direzione all'incirca perpendicolare a quella di una costa...«. A u vezi s lukom, pod pojmom: *Traversia di un porto* (sp. mj.) donosi: »vento

³¹ Sr. Carlo Pascoli, *Dizionario dell'uso Ciceroniano*, Torino 1899, 703, s. v. *transversus*.

³² Roma 1937. — Izdanje Reale Accademia d'Italia — *Dizionari di arte e mestieri* 1, s. v. *traversia*, str. 1109.

dal largo diretto secondo la bocca del porto, che rende difficile la manovra di entrata nel porto stesso...«. Sastavljačima ovog pomorskog rječnika, u komu je u naslovu naglašeno da vodi računa ne samo o modernoj pomorskoj terminologiji već i o onim srednjovjekovnim terminima koji se nalaze po starim ispravama, nije bilo do toga da specificiraju taj vjetar po imenu, jer to varira već prema raznim mjestima geografskog položaja. Bitna je oznaka ovog pojma: a) da je to vjetar od odnosnog kopna prema morskoj pučini, b) da taj vjetar bude za odnosni kraj nagao, i c) da prijeći prilaz k lukama tog kraja. A ti se pojmovi na istočnoj obali Jadrana stječu samo oko našeg pojma bure, grega, a nikako oko vjetrova koji pušu s pučine prema dalmatinskoj obali.

*

1 — Zadarsko gradsko Veliko vijeće donijelo je zaključak da se ima popločati obala u luci grada Zadra, i to od Arsenala do novog kaštela (»ripa portus Jadere ab arsanato usque ad castrum novum tegulari deberet«), i da se u tu svrhu prodadu temelji gradskih zidina (»deberet uendi fundamentum muri ciuitatis eiusdem«). Svaki korak zidinskih temelja prodaje se za 3 libre i 8 solada malih mletačkih denara, i to »ljudima koji imadu posjede ili kuće nad tim temeljima« (»hominibus habentibus loca uel domum supra ipsum fundamentum«). Svaki građanin, koji ima posjed ili kuću nad tim temeljima i plati odnosnu svotu, može slobodno sagraditi na spomenutoj obali gradske luke prema *traversi*, i to ispred svoje kuće ili posjeda, jedan gajf³³ u širinu jedan korak, a dužine već prema posjedu svoje čestice (»supra dictam ripam uersus trauersam ante domos suas unum gayfum per latitudinem de uno passo comunis«).³⁴ — Tako je 5. kolovoza 1289. platio u tu svrhu Kuzma, opat sv. Kuzme i Damjana de Rogovo, gradskoj komuni 44 libre malih denara za 13 koraka prostora nad temeljima gradskih zidina u predjelu samostana sv. Dimitrije (»de uno loco ipsius monasterii, posito in Jadera supra portum in confinio sancti Dimitri«). Međaši su tog prostora označeni: »de borea iuxta uiam, et de austro apud loca domine Elene, uxoris condam Nicole de Spaletto, et de trauersa supra dictam ripam«.³⁵ Iste je godine 2. kolovoza kupio od

³³ *Gaifo i gaiba*, tumači V. Brunelli, jesu »scale di pietra esterne, sporgenze nei piani superiori, cioè le *gaibe* o *gaife*, i *gheffi* che rendevano ancora più oscure le calli già per se anguste di troppo...«. V. Brunelli, »Il comune in sul finire« *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XIX, fasc. 110, 59. — Dakle, neke vrsti pendžera nad ulicama, ili kamene stepenice izvana kuće, naše primorsko dalmatinske balature.

³⁴ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Creste Tarallo (1289-1290), list 1ro, 8ro-9vo, 11vo-ro, 18ro, 45vo; dr. M. Zjačić, *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (1279-1308)*, Zadar 1959, 98, 121-122, 129-130, 150, 231.

³⁵ DAZd — Spisi istog bilježnika, list 11ro; dr. M. Zjačić, sp. dj. 129.

gradske komune 6 koraka istog zemljišta na obali gradske luke u predjelu sv. Marije Velike zadarski građanin Damianus de Slurado (»pro una domo sua siue loco posito in Jadera in confinio sancte Marie Maioris«). Međaši su za tu česticu označeni: »de borea iuxta domum Radoneg uxoris . . . , et de austro apud domum Dobri de Dreča, et de quirina iuxta uiam, et de *trauersa supra dictam ripam* . . .«.³⁶ Iste godine, 21. srpnja, kupio je i zadarski građanin Micha de Micusso u predjelu sv. Marije Velike na temeljima gradskih zidina u luci Zadra česticu koja je omeđena: »ex borea iuxta uiam . . . et *uersus trauersam iuxta dictam ripam uel uiam publicam*«.³⁷ — Pa i opat sv. Krševana u Zadru, Johannes de Curtisia, kupio je iste godine 21. travnja u neposrednoj blizini svog samostana jednu česticu zemlje na obali povrh gradskih zidina za 135 libara (»pro locis monasterii eiusdem *uersus trauersam super dictam ripam portus ciuitatis Jadertine*«). Međaši su toj čestici: »de borea discurret uia comunis, qua itur sub porticum ecclesie sancte Fusce, quibus locis a borea sunt loca Miche Martinusi, et ab austro est domus heredum olym Dese Čelugna . . .«.³⁸

Tu se govori o obali grada Zadra, i to o obali zadarske luke od arsenala do novog kaštela. A to je a) na samom poluotoku, b) dio same luke na poluotoku i c) predio od današnje Industrijske škole do početka današnje bašte hotela »Beograd« na zidinama. Na timpanu crkve sv. Krševana u Zadru stoji natpis koji kaže da su ove zidine obnovljene godine 1298, i da je posao oko obnove počeo 12. studenoga te godine (»... murus vrbis Jaderae fuit inchoatus . . .«). Taj je natpis donio Farlati,³⁹ a poslije i drugi pisci o zadarskoj prošlosti kao C. F. Bianchi,⁴⁰ G. Sabalich,⁴¹ koji za nj opaža da je »oggi è pressochè indecifrabile« (sp. dj. 21), onda V. Brunelli.⁴² Kaštel su pak sagradili god. 1243. Mlečani za svoju posadu,⁴³ i to baš na ovom mjestu da bi mu se u svako doba mogla pružiti pomoć s mora u slučaju da se građani pobune protiv njihove vlasti. A takve pobune nisu ni bile rijetke. Naš izvor zove ovaj kaštel Castrum Nouum.

Ta obala na zadarskom poluotoku ide tačno u pravcu NW — SE te se u biti proteže u I kvadrantu busole. Samostan sv. Dimitrija, o

³⁶ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Creste Tarallo, list 9vo-ro; dr. M. Zjačić, sp. dj., 121-122.

³⁷ DAZd — Spisi istog bilježnika, list 1ro; dr. M. Zjačić, sp. dj. 98-99.

³⁸ DAZd — Spisi samostana sv. Krševana u Zadru, caps. IX, br. 124 (novi broj 133); T. Smičiklas, sp. dj. VI, Zagreb 1908, 649-650.

³⁹ *Illyrici Sacri V, Venetiis 1775*, 86.

⁴⁰ *Zara cristiana I, Zara 1877*, 300.

⁴¹ *Guida archeologica di Zara, Zara 1897*, 20.

⁴² *Storia di Zara . . . I*, 435.

⁴³ Š. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae III*, Zagreb 1880, 193.

kome se govori u ispravama,⁴⁴ i njegov confinium bili su unutar gradskih zidina, tik uz zidine na ovoj obali luke. Crkva sv. Marije Velike (S. Maria Maior), o kojoj se ovdje govori,⁴⁵ bila je unutar gradskih zidina, tik uz njih, tamo gdje je danas nova gradska tržnica i gdje je danas na toj tržnici mesnica u ruševinama stare crkve. Samostan sv. Krševana bio je između današnje crkve sv. Krševana i sjevernih gradskih bedema,⁴⁶ koji su na obali grada. Samostan je srušen za bombardiranja grada u II svjetskom ratu.

Kad smo utvrdili sa sigurnošću topografske polazne tačke od kojih se kreće naše dokazivanje, prijeći ćemo sada na same geografske pojmove koje ovdje donose naši izvori. Međašnje oznake čestica koje kupuju Kuzma, opat sv. Kuzme i Damjana, Dobre de Dreča, Micha de Micusso i opat sv. Krševana jesu: »de borea . . . de austro . . . de quirina . . . de traversa.« U ovim primjerima nemamo uporišta direktno ni za borea, ni austrum, ni za quirina, pa ne bismo pomoću njih mogli utvrditi što one ovdje znače. Naprotiv, za traversu je tačno označeno, da je »supra dictam ripam« same zadarske luke (»ripa portus Jadere«). Time se isključuje sa sigurnošću današnja Obala Maršala Tita ili tzv. Nova obala, koja je u ono doba o komu je ovdje govora predstavljala gradske bedeme čiji su se temelji prali u moru. Prema tomu se u to vrijeme na osnovu tih izvora ima tražiti traversa u I kvadrantu, tj. negdje oko NE, a to bi bilo današnje grego ili naša današnja bura, koja je poznatija u našim stranama. Kad se pars traversa naših izvora ima tražiti u I kvadrantu, tj. u razmaku N — E, negdje oko NE, onda otpada tvrdnja onih koji je stavljaju u III kvadrant (SW) i u II kvadrant (SE). Dosljedno se iz ove činjenice *per exclusionem* zaključuje da se iz ovog I kvadranta ima izbaciti pars quirina i da je treba tražiti negdje drugdje, u drugim kvadrantima.

2 — Do istog zaključka dovodi nas i nagodba Mihovila, sina pok. Cerne de Merča, zadarskog građanina. On prima 26. svibnja 1290. od Madia de Uaricassa, skrbnika nasljednika pok. Artuyci de Pola i njegove žene Prije, neke posjede i neku količinu gotova novca. Među ostalim tu on govori da je primio vrijednost od »libras trescentas in uno loco, posito super ripam portus Jadere in confinio sancte Marie

⁴⁴ O ovom samostanu sr. Bianchi, sp. dj. I, 435-442; G. Sabalich, sp. dj. 490-493; V. Brunelli, *Storia di Zara* . . . I, 336, 337; I. Petricioli, »Maketa Zadra u pomorskom muzeju Venecije« *Zbornik Instituta za historij. nauke u Zadru II*, Zadar 1958, 118.

⁴⁵ O ovoj crkvi sr. Bianchi, sp. dj. I, 390-396; G. Sabalich, sp. dj., 464-469; V. Brunelli, *Storia di Zara* . . . I, 204, 205, 334; I. Petricioli, sp. dj. 119-120.

⁴⁶ O ovom samostanu i crkvi sr. Bianchi, sp. dj. I, 296-310; G. Sabalich, sp. dj. 19-26. V. Brunelli, *Storia di Zara* I, 203-219, 349-355; Č. Iveković, »Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru«. *Djela JAZiU u Zagrebu* knj. XXX, Zagreb 1931; G. Praga, »Lo »Scriptorium« dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara«, *Archivio Storico per la Dalmazia*, vol. VII, Roma 1929, fasc. 39 — vol. IX, Roma 1938, fasc. 49. — I separat.

Maioris super... (u izvorniku ovdje poderano) domus de lignamine qui firmat uersus boream in stationem Marini Girardi, uersus trauersam super ripam seu riuam Portus, et uersus quirinam super uiam publicam.⁴⁷ Dok su sve strane međaša u ovoj ispravi *termini vagi*, trauersa je i ovdje fiksirana na današnju obalu zadarske luke. A ta je obala, kako je dosad naglašeno, u pravcu *N — E*, tj. u I kvadrantu, a trauersa se i ovdje ima smjestiti negdje oko *NE*.

3 — U kupoprodajnom ugovoru Zadranina Blaža, sina pok. Dese de Maçulelo, i Zadranina Petra de Dreça, ovaj posljednji kupuje od prvoga 19. oktobra 1289. u Zadru jednu četvrtinu svih posjeda na otoku Pašmanu, u predjelima današnjeg sela Dobropoljana, uz predjele sela Neviđana (»in insula sancti Damiani ad Dobropolanna«). Zemlje u ovom ugovoru omeđene su: »de austro iuxta terras monasterii sancti Grisogoni, et de borea iuxta terram Damiani de Semergotto, de quirina partim iuxta derrum tuum et iuxta terras sororis tue et partim iuxta montem, et de trauersa iuxta mare...«.⁴⁸

Ovaj posjed nalazi se, bez sumnje, na otoku Pašmanu (»in insula sancti Damiani« — po samostanu sv. Kuzme i Damjana na ovom otoku). Teoretski govoreći, mogu doći u račun obje strane otoka Pašmana, tj. i ona sjeverna, prema kopnu, i ona južna, prema otvorenom moru. Praktički otpada ova južna strana jer je strma, neplodna i gorovita. Sjeverna strana otoka Pašmana, ona prema kopnu, znatno je plodnija radi svoga položaja i radi ravnina koje su s ove strane otoka. To najbolje svjedoči i samo ime sela Dobropoljana, o komu se baš i radi u našoj ispravi. Dakle zemlje, o kojima se govori u ovom kupoprodajnom ugovoru, treba tražiti sa sjeverne strane tog otoka, tj. sa strane prema kopnu, u predjelima današnjeg sela Dobropoljana. I to baš u predjelima do sela Neviđana gdje su bili veliki posjedi samostana sv. Krševana u Zadru. U našoj se ispravi izričito govori da su s juga međaši »terras sancti Grisogoni«.⁴⁹ I ovdje su navedeni međašni termini: de austro... de borea... de quirina, za nas momentano termini vagi te nam ne daju nikakva uporišta za daljnje zaključivanje. Ali je termin »de trauersa iuxta mare« dobio uporište jer je vezan uz morsku obalu. A obala otoka Pašmana u predjeļu sela Dobropoljana okrenuta je prema kopnu i ide u pravcu *NW — SE*. Kako je tu traversa fiksirana »iuxta mare«, to se i tu ima tražiti traversa u I kvadrantu, tj. u *N — E*, negdje oko *NE*, kao i dosada kad je bilo govora o zadarskoj obali.

4 — Do istog zaključka dolazimo i iz isprave od 22. kolovoza 1289, u kojoj prior samostana »sancti Michaelis de Scopulo«, tj. na otoku Ugljanu, ustupa Zadraninu kožaru Damianu, sinu Draganovu, 5

⁴⁷ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Creste Tarallo, list 45vo; dr M. Zjačić, sp. dj. 231.

⁴⁸ DAZd — Spisi istoga bilježnika, list. 22ro; dr M. Zjačić, sp. dj. 163.

⁴⁹ F. Rački, *Documenta*, 46. — Sr. još isto djelo 70, 71, 176; Smičiklas, sp. dj. II, Zagreb 1904, 108, 274; III, 38 — itd.

gonjaja samostanske zemlje »in insula Sancti Michaelis sub monte Bracelli: de borea aput presaliam Iursce Gačeborič, et de austro aput presaliam Georgii filii Louri, de trauersa iuxta mare, et de quirina iuxta terras monasterii predicti...«⁵⁰ Ovdje je mons Bracelli identičan s današnjim brdom Brgačel na gorskoj kosi povrh sela Preka i nešto SW od sela Kali, a ispod brda sv. Mihovila na otoku Ugljanu. Teoretski uzevši, ove bi zemlje mogle biti sa sjeveroistočne strane tog brda, ali i s jugozapadne. Isključena je ova zadnja strana jer s te strane padine brda ne svršavaju »iuxta mare«, već je između Brgačela i mora s jugozapadne strane otoka oštra i jako nagnuta gorska kosa s brdima Vela Glava — Sv. Mihovil — Velo Brdo — Zvonigrad. K tomu je ova gorska kosa otoka u ovom predjelu radi svoje strmine gorovita i neobrađivana. Naprotiv, sjeveroistočna strana tog otoka u ovim predjelima na podnožju Brgačela plodna je još i danas. A u ispravi se izričito kaže da će se na toj čestici posaditi vinograd (»ad uineam plantandam«). I ovdje su ostali geografski termini (»de borea... de austro... de quirina«) vrlo nesigurni jer nemaju tvrdog uporišta odakle bi se moglo početi računati u našem slučaju. Naprotiv se za traversu izričito kaže da je »iuxta mare«. Koliko se ovdje traversa može staviti u I kvadrant (*N — E*), toliko se može taj kvadrant ponešto i stisnuti ako se pretpostavi da bi bio negdje u predjelima današnjega sela Preka, i to približno na *NE* (ili geografski grego).

5 — Do istog se rezultata dolazi i iz imbrevijature zadarskog notara Creste Tarallo od 30. srpnja 1289. u kojoj glasnik zadarske komune Dobroslav Zadraniin (»Dobroslauus Iadrensis«) dosuđuje četiri komada zemlje u Petrčanima Mihi Mikuševu (»Mihe de Micusso«). A te su zemlje bile vlasništvo Koštre Mikuševa (»Costre de Micusso«). Jedna je čestica omeđena »Ex parte boree et austri iuxta terras Miche de Blasi, et ex quirina mare, et ex trauersa iuxta uiam...«⁵¹

Kako je petrčanska obala položena u pravcu *NW — SE* i ta parcela graniči s morem sa strane quirine (»et ex quirina mare«) — koja je za našu dedukciju, ovaj čas, bez važnosti, a poslije ćemo vidjeti da baš quirina znači *SW* jer je u ovom slučaju važno da naša parcela graniči s morem kao tvrdim uporištem za naše rezoniranje — to onda u našem slučaju ne može biti traversa u III kvadrantu gdje je more (»ex quirina mare«!) ni u II, već u I kvadrantu, kako smo do sada vidjeli. I ovdje je traversa isključena iz III kvadranta, tj. iz pravca *SW*, jer je ovdje označena quirina u ispravi. Do istog se rezultata dolazi i na osnovu isprave od 25. veljače 1286., izdane u Zadru, kojom Zadraniin Ivan zalaže za tri godine svoju zemlju Dragoju Ozrinji u Petrčanima (»posita ad Petriçane«), a međaši su »de trauersa et borea possidet Marinus barberius et de quirina est mare.«⁵²

⁵⁰ DAZd — Spisi zadar. bilježnika C. Tarallo list 18ro; dr M. Zjačić, sp. dj. 150.

⁵¹ DAZd — Spisi istoga bilježnika, list 7ro; dr M. Zjačić, sp. dj. 117.

⁵² T. Smičiklas, sp. dj. VI, Zagreb 1908, 548.

6 — Jedan indirektan dokaz za značenje traverse imademo u ispravi od 30. prosinca 1324. u Zadru kada Grubiša, sin pok. Miroslava, sina Tomaža Praskvića (»Prasquig«), i njegov nećak Radoslav po pok. bratu Hudonji (»Chudogne«) izjavljuju da su primili od Franje pok. Stjepana, zadarskog građanina, 28 libara malih mletačkih denara. Za to oni njemu zalažu i predaju u ime zaloga po prilici treći dio svojih zemalja u Luki, u zadarskom kotaru (»in Luka districtus Jadre«). Kako su ti posjedi veliki, to je simptomatično da se u ispravi određuju međaši po kvadrantima vjetrova *en bloc*, te ih označuju: »circa confines ipsius districtus« (tj. districtus Jadre) u predjelu zemalja »uocatarum Maslofschina, que terre nostre site sunt inter terras castrenses, scilicet inter Prasquig et Domachofci; quam terciam partem sic tibi confirmamus et assignamus: de borea siue occidente sunt terre Domachofci, de quirina seu meridie est uia magna uocata cesta tendens per Lukam, a parte orientali siue australi usque ad quandam vineam nostram, et sicut dicta vinea iacet, ita a predicta uia magna eundo recto tramite iuxta predictam vineam uersus *trauersam* penes sacxum(!) uocatum Gusare, videlicet a parte orientali dicti sacxi ita, quod dictum sacxum est et manet in tui parte et sic in *trauersam* usque in nemus nostrum . . .«.⁵³ U ovoj su se ispravi držali nekog reda, o kome će poslije mimogred biti riječi, u označavanju međaša te su počeli od IV kvadranta: de borea siue occidente, gdje borea znači po prilici NW, kako ćemo vidjeti poslije u ovoj radnji; onda idu u III kvadrant i označuju ih: de quirina seu meridie, gdje je quirina = garbin (SW), kako će se vidjeti iz drugog dijela ove radnje, a meridies jest S; zatim idu u II kvadrant: a parte orientali siue australi. Ostaje još I kvadrant koji je označen sa *trauersa*, za koju smo već iz predašnjih naših razlaganja vidjeli da je u I kvadrantu (N — E).

O samoj ubikaciji posjeda označenih u ovoj listini mi za sada ne vodimo računa, jer je to izvan našeg zadatka.

7 — Iz XV stoljeća datira parnica između župnika sela Tukljačane i njegovih župljana s jedne strane i župnika Rogova i njegovih župljana s druge. Parnica se vodila u Zadru 17. srpnja 1442. pred nadbiskupom zadarskim Lovrom Veneriusom (1428—1449). U toj se parnici spominju »videlicet possessiones ser Laurentij Drasmilich, que possessio olim fuit Dragosij Pascich atque possessiones domine Cecilie atque presentis possessionis ser Zanini Georgijs usque ad quemdam puteum Curtuzin nuncupatum ubi est quedam semita seu via que protendit incipiendo a mari uersus *trauersam* usque ad dictum puteum, atque a dicto puteo recto tramite uersus *trauersam* . . .«⁵⁴ Svjedok zadarski kanonik Paulus

⁵³ DAZd — Spisi samostana sv. Krševana u Zadru, caps. XIX, br. 488; T. Smičiklas, sp. dj. IX, Zagreb 1911, 219.

⁵⁴ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Nicolaus Benedicti (1436-1466), Svez. II, svešč. III/6, s. d. (na početku).

svjedoči da od 40 godina na ovamo on drži dražbu desetine u Tukljačanima s popom Kresolom i da se uvijek kupila desetina u župi Tukljačanima »usque ad locum uocatum Curtizin (sic!) atque ibi est uia que uadit a mari recto tramite uersus leuantem; et a dicta uia uersus austrum decimam . . .« se kupila za popa iz Rogova kraj Biograda (sp. mj.). Jednako izjavljuju i drugi svjedoci.

Tuclečanum ove isprave, kao i onih slijedećih, jest predio današnjeg sela Turnja sa NW Biograda, a siže negdje do današnjega Sukošana na NW od Turnja. A i danas se predjel od Sukošana do Turnja zove Tukljača. U sinodu zadarskog nadbiskupa Teodora Balbi spominje se 30. listopada 1664. »presbyter Thomas Bolich parochus Torettę alias Tucgliacanę«. ⁵⁵ U ranijoj vizitaciji zadarske nadbiskupije od zadarskog nadbiskupa Minucio Minucci godine 1598. spominje se: »Parochus Tuchlizanę sive Torrettę de Marco.« ⁵⁶ Prema tome je sigurno da je stara Tukljača-Tukljačane bila na teritoriju župe Turnja, možda i nešto u predjelima današnjeg sela Sukošana, što za našu tezu nije ni najmanje bitno. ⁵⁷

Ovaj je podatak važan jer se izričito govori o nekoj stazi, putu (»semita seu Uia«) u predjelu Tukljačana »koji se pruža počinjući od mora prema traversi« sve do rečenog potoka (»uia que protendit incipiendo a mari uersus trauersam usque ad dictum puteum . . .«). A kako je morska obala u ovom predjelu usmjerena od NW — SE, to ne može taj put ići prema traversi, ako se ta traversa ne nalazi u I kvadrantu, tj. negdje oko NE, kako su nas na sličan zaključak naveli i dosad izneseni primjeri. To se vidi još jasnije iz izjave zadarskog kanonika koji za taj isti put, stazu, kaže »da se proteže od mora ravno prema Istoku« (»ibi est uia que uadit a mari recto tramite uersus leuantem . . .«). Dakle njemu je traversa = levans, tj. istok.

8 — Godine pak 1532, 12. prosinca, drvodjelac Zadranin Ivan Grk (»Iohannes Grecus«) prodaje Zadraninu Šimunu Britanico jedan gonjal zemlje s maslinama u Kožinoselu, sjeverno od Zadra. ⁵⁸ Međaši su označeni: »de syrocho idem dominus emptor, a garbino similiter, de borea

⁵⁵ *Collectio Actuum officialium Curiae Archiepiscopalis Iadrensis* I—III, Iaderae 1882—1884; popis župnika str. 8, god. I/1, (Iaderae 1882).

⁵⁶ DAZd — Spisi samostana sv. Dominika u Zadru, br. 1189 (»Epytome Synodorum«), 29. — U prvoj četvrti XV st. imamo: »Item unus scopulus vocatus Riçolli, positus in aquis Iadrensis districtus prope villam Tuchleçane a parte meridionali . . .« (Stj. Antoljak, »Zadarski katastik 15. stoljeća«, *Starine JAZiU*, knj. 42, Zagreb 1950, 387). Otočić Ricolli je identičan s otočićem Ričulj ispod naselja Tukljače na obali između Turnja i Sukošana.

⁵⁷ Sr. potanje o Tukljači dr L. Jelić, »Povjesno-topografske crtcice o biogradskom primorju«, *Viestnik hrv. arheol. društva*, N. S. III, Zagreb 1898; i separat, str. 77—85; sr. još i C. F. Bianchi, sp. dj. II, 401 ono malo što je on mogao o Tukljači saznati.

⁵⁸ Sr. o Kožinu C. F. Bianchi, *Zara cristiana* II, Zara 1879, 173—175; V. Cvitanović, »Prilog toponomastici zadarskog kraja«, *Radovi Instituta JAZiU* u Zadru VI—VII, Zagreb 1960, 547, 548.

prenominatus emptor, et de trauersa de Nassis . . . »⁵⁹ U tom kupoprodajnom ugovoru dolazi novi termin koji u *sklopu* s ostala dosadašnja tri ima značenje nama poznato, tj. *Garbino*, a to je SW. Tu su međaši označeni po dosadašnjim našim terminima: glavnim vjetrovima Jadrana, tj. borea u značenju NW, syrocho u značenju SE, garbinus u značenju SW, a za traversu ostaje prvi kvadrant, kako smo to i do sada vidali u spomenutim ispravama.

Tom redu, koji se pod konac XVI st. već razbija, slijede od konca XVI st. po prilici, ako ne i u prvoj polovini XVII st. pa dalje, novi nazivi, neki u starom značenju glavnih vjetrova na Jadranu, a neki u novom. Tako su u jednoj ispravi od 31. siječnja 1610.⁶⁰ označeni međaši: »da buora, sirocco, et garbino . . . da sirocco . . . da maistro . . . da buora . . . da garbino«. Kad ovdje maistro dobiva svoje ime u istoj ispravi kao i bora, onda dobiva maistro današnje značenje NW, a opet buora današnje značenje NNE. Time iščevaza stari termin traverse, ali i njegovo značenje vjetra u prvom kvadrantu, i zamjenjuje ga novi naziv u ovom kvadrantu, buora u značenju NNE, kako ga ima i danas. Jednako nestaje i termin quirina sa značenjem SW, kako ćemo poslije vidjeti u drugom dijelu ove radnje, a na njegovo mjesto dolazi novo ime u značenju stare quirine, tj. garbin = SW.

B

1 — Godine 1290, dvadesetog svibnja, prodaje Pažanin Radin, sin pok. Dragoša Skobliča (»Dragoscii Scoblig«) svomu bratu Radošu (»Radoscio«) osminu svojih sedamnaest solana i još neke zemlje koje su im bile zajedno i s njihovom rodicom Hotenom (»Chotena«) i još nekim Zadrancima. Solane, zemlje i vinogradi nalaze se na otoku Pagu u Dinjiškoj (»in insula Pagi ad Diničcaluca«). Solane se, kako je u ispravi označeno, nalaze u Dinjičkoj Luci. Međaši su: »de borea iuxta salinas Manfrede et Rugerii de Mustaço, et de austro iuxta terram Dragig Putnig, de trauersa iuxta uiam, et de quirina prope mare . . . »⁶¹ Jasno je da isprava govori o solanama kod sela Dinjičke na jugoistočnom dijelu otoka Paga. Ovdje se spominje stari naziv za ovo selo u obliku Dinjička Luka, kao što je bio i Sustipanjska Luka na Dugom Otoku, danas Luka (»Vallis sancti Stephani«). Dinjička se uvala proteže u pravcu NW — SE. Solane su u toj uvali po konfiguraciji tla mogle biti jedino u dnu uvale i djelomično u predjelu današnjeg naselja oko današnje crkve sv. Maura opata.⁶² Od geografskih oznaka za međase ne

⁵⁹ DAZd — Pergamenae Vučetić br. 13, s. d.

⁶⁰ DAZd — Pergamenae notariles, sv. II, br. 194.

⁶¹ DAZd — Spisi zadar. bilježnika C. Tarallo, list 43ro; dr M. Zjačić, sp. dj. 225.

⁶² Sr. *Status personalis et localis dioecesis Sibenicensis et Administraturae Apostolicae Partis Jugoslavicae Archidioecesis Jadrensis A. D. 1928*, Sibenici 1928, 103 za crkvu; ali prije god. 1401. bila je crkva sv. Križa; sr. C. F. Bianchi, sp. dj. II, 41.

dolaze ovdje u račun nijedna osim quirine jer su njihova uporišta u ovom slučaju nepoznanice. Za quirinu se ovdje izričito veli »et de quirina prope mare.« A sva obala dinjičke uvale od ušća do dna strma je i nema nigdje mogućnosti za gradnju solana, do li u dnu obale. A baš tu quirina može doći jedino u III kvadrantu, tj. u *S — W*, ili, rečeno preciznije, po prilici u smjeru *SW*. Usput rečeno *e contrario*, može ovdje biti traversa u I kvadrantu ili u krajnjem kutu IV kvadranta uz *N*, ali nikako ni u III, a ni u II kvadrantu.

2 — U ispravi od 11. listopada 1296. zadarski građanin Lovro de Jaja prodaje Guidu de Matafaro zemlje »ad Bibanum.« Međaši su ovdje označeni: »de borea est terra Johannis de Sagarella et partim uinea Jacobi de Petriço, de austro est uinea Dragotte et partim terra et uinea Damiani de Stocca, de traversa est uia publica, et de quirina est mare . . .«⁶³ Nema nikakve sumnje da je stari Bibanum naše isprave današnje selo Bibinje — staro naselje gore.⁶⁴ U ovoj parceli je označeno sa strane quirine more. Ovo je sigurno uporište za daljnje razglabanje u našem slučaju, dok su ostali termini — izuzev traversu za koju smo utvrdili u prvom dijelu da je u I kvadrantu, negdje oko *NE* — tu *termini vagi*. Uzevši sad u promatranje quirinu u predjelu Bibinja, ona može biti jedino u III kvadrantu, u pravcu *SW*, s razloga što je obala u predjelu Bibinja položena u pravcu *NW — SE*.

Značenje quirine je tu nejasno; jedino ako se ova parcela nalazila na bibinjskom poluotoku *SE* od današnjega sela, jer uz obalu *NW — SE* u ovoj uvalici postoji s druge, kopnene strane, i druga obala koja ima i u II kvadrantu more. Ali se ovoj pretpostavci protive potanje oznake u našoj ispravi, kao izričita tvrdnja da je s traverse *via publica*. A to je isključeno u kombinaciji kad bi se ta parcela nalazila na poluotociću sa *SE* današnjeg sela Bibinja. Naprotiv, dobro pristaje u prvoj kombinaciji. Pretpostavivši da je quirina = *SW*, kako će se iz drugog dijela ove radnje vidjeti, pristaje tu dobro traversa i uz »uia publica« koja ide uz more iz Zadra put Biograda kroz Sukošan i Bibinje, a između te *uia publica* i mora nalazila se parcela o kojoj se govori u našoj ispravi. A toj bi parceli jedino mogla biti međa sa *SW*, tj. quirine.

3 — Jednako i u ispravi od 3. ožujka 1297. u kojoj Zadraniin Krašan, sin pok. Obrada (»Crassanus filius quondam Obradi, habitator Iadre«) prodaje svoje trsje na otoku Ugljanu, u predjelu crkve sv. Petra (»in insula sancti Michaelis de Monte, in confinio sancti Petri«) zadarskom građaninu Danijelu, sinu pok. Ciprijana de Cande. Međaši su toj

⁶³ Arhiv samostana sv. Marije u Zadru, pergamene br. 42; T. Smičiklas, *sp. dj. VII*, Zagreb 1909, 258.

⁶⁴ Sr. dr. Viktor Novak, *Kartular zadarskog samostana sv. Marije*, Zagreb 1959, 231, 232; C. F. Bianchi, *sp. dj. II* 165; dr. L. Jelić *Vjesnik Hrv. arh. dr. N. S. III* (1898), 113—114; M. Klarić, »Obrovac sredovječnih isprava (od X—XIV vijeka)«, *Vjesnik hrv. arheol. društva*, N. S. XVI, Zagreb 1935, 29—30.

parceli označeni: »ex borea est uinea tui dicti Danielis, ex trauersa est mare, ex austro est ecclesia sancti Petri, et ex quirina est terra sancti Michaelis . . .«⁶⁵ Ovdje je uporište identificiranja »ecclesia sancti Petri.« Ta se crkvice nalazi na otoku Ugljanu koji dolazi u spomenicima toga doba pod imenom »insula sancti Michaelis de Monte«, po crkvi tada benediktinskog samostana sv. Mihovila na vrhu otoka Ugljana. Na otoku Ugljanu bile su dvije crkve sv. Petra. Jedna na krajnjem sjeverozapadnom dijelu otoka Ugljana, koje se tragovi još i danas vide obrasli niskim grmljem. Taj se rt zove još i danas Punta Petrà. Druga se crkvice sv. Petra na otoku Ugljanu nalazi još i danas na rtu poluotočića koji zatvara luku sela Poljane na otoku Ugljanu sa SE strane i još je i danas uporabiva za svoju prvotnu namjenu, dok je ona na Puntì Petrà napuštena i srušena, a da o tomu nemamo pouzdanih ni bilo kakvih vijesti. Isključujem crkvicu sv. Petra na Puntì Petrà s razloga što je taj predio dosta izložen udarcima bure i mora, a u ispravi se veli da se prodaje trsje »do, dono . . . omnes vites meas . . .« (sp. mj.), a tu imade svoje trsje i kupac »cui ex borea est vinea tui dicti Danielis«. K tomu se tu spominju i posjedi benediktinskog samostana sv. Mihovila na Ugljanu »et ex quirina est terra monasterii sancti Michaelis«. A posjedi su samostana sv. Mihovila, kako nalazim u starim ispravama, bili obilato posijani u predjelima današnjeg sela Preka, Poljane i Sutomišćice dok u predjelu oko današnje Punte Petrà nisam još nigdje u starim ispravama našao spomenute posjede tog samostana. Dakle, ovdje dolazi u obzir jedino crkvice sv. Petra na poluotočiću sela Poljane.⁶⁶ U ispravi se kaže da je »ex trauersa mare«. A vidjeli smo dosada da gledano sa samog rta vis-à-vis grada Zadra, traversa pada u I kvadrant, tj. N — E. S juga pak (»ex austro« — isprave, tj. u pravcu S, ili u najširem smislu S — E) je crkva sv. Petra. Tu, s obzirom na vrlo usko područje samog poluotoka gdje se nalazi sama crkvice s najnužnijim okolišem, te zaprema gotovo čitavu širinu poluotoka, quirina pars ne može biti doli smjer SW, tj. u III kvadrantu, ili još stisnutije, kako ćemo poslije vidjeti, pravac SW.

4 — U jednoj listini izdanoj u Zadru 27. srpnja 1315. svjedoči glasnik zadarske komune Guido (»Guido Jadrensis curie prece et riuarius«) da je na javnoj dražbi dražbovao neku zemlju Martinusija, sina pok. Petra Bartijeva Šepavoga, zadarskog građanina (»Martinusii condam Barti Petri Claudi, ciuis Jadrensis«) radi potraživanja nekog duga koji je od tog Martinusija potraživala Agapis, ud. pok. Andrije Falincauço, zadarskog građanina. Tu je zemlju poslije otkupio sam njezin vlasnik za dug od 50 libara malih mletačkih denara. Zemlja se nalazila

⁶⁵ DAZd — Spisi samostana sv. Dominika u Zadru, br. 2198; kopija stare pergamene, a donio ju je Smičiklas, sp. dj. VII, 263—264.

⁶⁶ Sr. o ovoj crkvi C. F. Bianchi, sp. dj. II, 103. — A. R. Filipi, »Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka«, *Radovi Instituta JAZiU u Zadru IV—V*, Zagreb 1959, 311 izražava se nejasno o ovoj crkvi.

»ad Caularam«, a međaši su: »ex borea est terra Coilli condam Cipriani de Bartholomeo, ex trausera est terra ecclesie sancti Michaelis de Jadra, ex austro est terra Grisogoni condam Butadey, et ex quirina est mare.«⁶⁷ Položaj iz ove isprave »ad Caularam« jesu današnje Kolovare, šetalište uz more od zadarskih Ravnica ispod bolnice do rta Baylo.⁶⁸ Geografski su Kolovare položene tačno u pravcu *NW — SE*, što je za našu tezu od presudne važnosti. U ispravi se jasno kaže da je međaš te parcele »ex quirina est mare«. A ovdje je quirina lokalizirana tačno u III kvadrantu, tj. *S—W*, što odgovara približno današnjem pojmu garbina ili lebića, u pravcu *SW*.

Kao korolarij i iz ove isprave proizlazi da traversa ne može biti u III, a ni u IV kvadrantu (»ex austro« je u ispravi već označen međaš, pa i »ex borea«, a ta borea se nalazi u IV kvadrantu, kako ćemo poslije vidjeti), već jedino u I kvadrantu, *N — E*. Fiksiranjem quirine u pravcu *SW*, i to izričito s mora, moguće je u ovom primjeru tražiti traversu samo u I kvadrantu (*N — E*), a i međaši *ex borea* i *ex austro* su već označeni, tako da se u tim predjelima može opravdano tražiti traversu. K tomu isprava navodi samo četiri pravca kao svoje međaše: *borea-astrum-quirina-traversa*, slično našem današnjem običaju označavanja: Sjever—Jug—Istok—Zapad.

5 — U dugogodišnjem sporu između komune grada Šibenika i komune grada Trogira o granici u predjelima Rogoznica—Marina dolazilo je više puta do nekih nagodbi, ali nikad konačnih. Obje su se strane obratile više puta na samu vrhovnu vlast u Mlecima. Godine 1333. ponovno su se obje stranke obratile za posredovanje na samoga dužda. Ovog je puta zastupao Šibenčane Radoslav, sin Jure Kursinjaka iz Šibenika (»Radoslauus filius Georgii Cursignach de Sibinico«), a Trogirane Grgur sin pok. Mateja Lucija (»Gregorius quondam Mathei Luce de Tragurio«). Senat je odlučio 12. listopada iste godine da će poslati ovog puta kao arbitra osobu koja do tada u ime Serenissime nije vršila nikakve funkcije u Dalmaciji. Izbor je pao na Bertuccia Bocasio (»Bertucius Bocasius«). Određena mu je i plaća, koju su imale isplatiti obje stranke za cijelo vrijeme što će proboraviti izvan sjedišta Serenissime na tom poslu. Sastali su se posljednjeg dana u prosincu 1333. u uvali Rogoznice (»in ualle Stolpone«). Saslušavši pomnjivo obje stranke i njihove svjedoke i proučivši njihove isprave u ovom predmetu Bertuccio Bocasio, kao sudac delegiran u ovom sporu od samoga dužda (»Bertuccius Bocasio de mandato domini ducis Uenetiarum iudex delegatus«), presudio je kako slijedi: »dixit, diffiniuit, laudauit, et sententiauit: Quod a latere superiori versus Septentrionem fossa Blis-

⁶⁷ DAZd — Spisi samostana sv. Nikole u Zadru, br. 109; Smičiklas, sp. dj. VIII, Zagreb 1910, 406—407.

⁶⁸ Sr. P. Skok, »Vorläufiger Bericht über eine toponomastische Studienreise«, *Anzeiger Bečke Akademije*, br. VI, 1914; Isti, *Tri starofrancuske hronike o Zadru godine 1202*, Zagreb 1951, 28.

sai versus occidentem sit et esse debeat communis et hominum Sibenici, descendendo versus austrum vel quirini(!) vsque caput montis Coctelini a latere leuantis versus Tragurium; . . . , et ab alio latere, videlicet Tragurii veniendo versus occidentem vsque dictam fossam de Blissai cum Bestrice sit confinium comunis et hominum Tragurii; a dicto vero capite montis Coctelini veniendo per viam garbini uel quirini, dimittendo Castrouidolac a parte orientis versus Tragurium, in quo Castrouidolac signatum est in lapide viuo una †, et . . . (govori o znakovima križa u živcu kamenu, koji za našu stvar ne znače ništa) . . . ad aliam † positam in capite vallis vocate Pethgnich in petra uiua; ac ab inde recto tramito(!) veniendo per montem uocatum ut supra Pethgnich, in cuius montis descensu versus occidentem est quedam fossa uocata etiam Pethgnich, ad quam fossam signata est vna † in petra uiua . . . (opet su za oznake međaša označeni križevi u živcu kamenu, što za nas nema nikakve važnosti) . . . et ab ipsa † vltima ascendendo versus orientem sit et esse debeat confinis comunis et hominum Tragurii; et ab eadem † vltima descendendo versus occidentem sit et esse debeat confinis comunis et hominum Sibenici; et ab ea predicta † vltima veniendo per viam garbini uel quirini recto tramite vsque vallem Dračnice signatam a parte leuantis in petra uiua cum vna † sit et esse debeat confinis comunis et hominum Tragurii versus orientem et dicta vallis Dračnice tota cum aqua a latere occidentis sit comunis et hominum Sibenici; a valle vero Dračnice ueniendo recto tramite usque caput Machali, quod inuenitur signatum cum vna cruce in lapide viuo, et in tantum, quantum comprehendit et extenditur ipse Machalus, sit totaliter versus Traguriense comunis et hominum Tragurii; a capite vero Machali predicto signato veniendo per garbinum uel quirini recto tramite usque caput uallis Stalpone signatum vna † in petra uiua a parte orientis totaliter sit a parte orientis confinis comunis et hominum Tragurii; et a dicta † signata in capite ipsius vallis Stalpone eundo versus septentrionem ut confinis, et ex inde veniendo a Machali usque ad vallem et etiam exinde caput ponentis totum usque in mare sit confinis comunis et hominum Sibenici; et totum aliud latus a dicta † versus austrum siue mare eundo versus occidentem ponendo etiam montem qui vocatur Slatoglao, cuius montis caput bibit in aqua in ore vallis dicte Stalpone . . . »⁶⁹

Najprije, treba ovdje upozoriti da je listinu pisao službeni zapišničar ove nagodbe na licu mjesta u rogozničkoj uvali »Laurentius Bonconscio . . . notarius et ducalis aule Venete scriba . . . ea scripsi et in publicam formam redegı« (Smičiklas, sp. dj. X, 139). Kako se zna i

⁶⁹ Smičiklas, sp. dj. X, Zagreb 1912, 132–139; G. Lucio, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venetia 1674, 182–183. — Kako mi je saopćio upravitelj Gradskog muzeja u Šibeniku prof. Fr. Dujmović, onaj Muzej ima jedan primjerak ove listine, koji je ispravniji u nazivima pogranične linije između Trogira i Šibenika.

ovdje vidi, pisanje je isprave bio svečani čin obavljen u prisustvu samih zainteresiranih stranaka, svjedoka obiju stranaka, duždeva delegata i ostalih prisutnih, od kojih su oni glavni i nabrojani poimence u samoj ispravi (sp. dj., 139). Još treba naglasiti da je duždev delegat Bertuccio Bocasio doveo sobom iz Mletaka posebnog notara, koji je bio zaposlen u duždevoj kancelariji (»... et ducalis aule Venete scriba...«). Ovaj izvana za ovu svečanu prigodu dovedeni notar označuje u ovoj ispravi međaše pomoću brojnih križeva uklesanih u živo kamenje, ali još i izrazima: *occidens — leuans — oriens — septentrio — caput ponentis — austrum — garbinum* uel *quirini* (spomenuto tri puta u toj ispravi, str. 137). Tu je jasno da se ovdje upotrebljavaju klasični termini na prelazu u nove, u dubleti: *oriens-leuans* i *occidens-ponens*. Ali je upadan i novi naziv: *garbinum* u značenju *quirina* »*garbinum* uel *quirini*«. A baš je ovaj izraz za našu tezu od velike važnosti. To je izravni, suvremeni i nesumnjivi dokaz da je notaru koji je pisao ovu ispravu *quirina* = *garbin*. A *garbin* ili *libeccio* jest SW.⁷⁰ Strani notar, i to pisar u duždevoj kancelariji, upotrijebio je ovdje za međaše termine na koje je u svojoj praksi bio vičan. Kad je pak u Rogoznici, gdje je na licu mjesta pisao ispravu, čuo od zainteresiranih stranaka da oni upotrebljavaju, za njega možda novi termin: *quirina pars*, on je sigurno od njih tražio da mu rastumače što znači taj izraz za njegove pojmove u pitanju međaša. I saznao je od prisutnih da je njihova *quirina* jednaka njegovu *garbinu*. I on to unosi u ispravu tri puta u tom smislu. Kao da je on, stranac, komu je taj termin nešto novo, htio pokazati novoj okolini u kojoj radi i obavlja svoju provizornu službu da je on ne samo pravilno shvatio što su mu govorili i to tako i zapisao nego i da oni, koji su zainteresirani tim rješenjem, imaju granicu u svojoj terminologiji.

Osim tog dokaza iz teksta same isprave, da ovdje *quirina* znači *garbinum*, imamo ga još i u iz smisla samog teksta isprave, kada potanko opisuje međaše i prati granicu od tačke do tačke. Mi ćemo ga slijediti na terenu i vidjet ćemo da mu je *quirina* = *garbinum*, a *garbinum* mu je tačno SW.

Nije meni ovdje do toga da potanko utvrdim među koja je nekoć utanačena između komuna Šibenik i Trogir, već mi je do toga da u potvrdu svoje teze iskoristim terminologiju ove isprave.⁷¹

⁷⁰ Sr. P. Medina, *L'arte del navegar, in qual si contengono le regole, dichiarazioni, secreti et ausi, alla nauegation necessarij. Composta per l'Ecc. Dottor M. Pietro Medina, et tradotta de lingua Spagnola in volgar Italiano...*, Venetia MDLIII, 41, 42. — Ovaj priručnik je preveo sa španjolskoga »fra Vincenzo Paletino da Curzola« (list 5. njegova predgovora): P. Coronelli, *Corso geografico universale o sia la terra divisa...*, Venetia MDCXCII, tab. XV.

⁷¹ Pri identifikaciji pograničnih termina u ovoj ispravi bio mi je pri ruci svojim savjetima upravitelj Gradskog muzeja u Šibeniku prof. Fr. Dujmović, na čemu mu i ovdje od srca hvala.

Isprava jasno govori da »fossa de Blissai« i sve što je zapadno od nje ima pripasti Šibeniku. Ova »fossa de Blissai« naše isprave današnja je dolina Blizne s juga Boraje. Polazeći odatle prema jugu ili quirini (»uersus austrum uel quirini«) ide se do vrha brda Koptelina (»caput montis Coctelini...«). Koptelin isprave jest današnje brdo Kortelin s juga Bližne, danas kota 449 Krtolin. Od vrha Kortolina ide se u SW, da ostane Castrouidolac, tj. današnji Rastovac, s istočne strane prema Trogiru. Castrouidolac isprave je današnji Rastovac, to više, što prijepis ove isprave u Gradskom muzeju u Šibeniku imade ovdje Hrastovi Dolac. Odatle ide međa ravno do uvale Dračnice u pravcu SW (»... veniendo per viam garbini uel quirini recto tramite vsque vallem Dračnice«). A Dračnice našega izvora identične su s lokvom Dračevica podno brda Plošnjaka. Od doline Dračevice ide međa ravno na vrh brda Machali (»a valle vero Dračnice ueniendo recto tramite usque caput Machali«). A Machali isprave je današnja Makala, ili u nekim kartama Mahala, sjeveroistočno od današnjega sela Rogoznice. Od vrha Makale ide granica ravno na SW, i to upravo na istočni dio uvale gornje rogozničke luke gdje je označen lokalitet Stupin, stari Stalpon isprava (»a capite vero Machali predicto signato veniendo per garbinum uel quirini recto tramite usque caput uallis Stalpone«). Prateći na specijalki ove termine vidimo da ih je moguće još i danas kontrolirati na tvrdim uporištima na terenu i tako doći do ispravnog zaključka — da je ovdje quirina jednaka garbinu a ovaj da je identičan sa SW.

Ništa ne mijenja, u biti, što notar u ovoj ispravi (sp. dj. 137, 7. crta ozgo) upotrebljava izraz »austrum uel quirini« (»descendendo uersus austrum uel quirini vsque caput montis Coctelini...«). Prvo, notaru je ovdje quirina u III kvadrantu, ili tačnije SW. A to je za našu tezu bitno. Drugo, iz konteksta se isprave vidi da tu pisar govori: idući od Blisajske doline-uvale prema zapadu, sve sa sjeverne strane pripada Šibeniku. A i »silazeći pak prema jugu, ili ispravnije, prema quirini (ovako ja shvaćam riječi »descendendo uersus austrum uel quirini...«) sve do brda Coctelini s istočne strane prema Trogiru — pripada Šibeniku. A od vrha spomenutog brda Coctelini idući putem garbina ili quirine, ostavljajući Castrouidolac s istočne strane prema Trogiru gdje je uklesan križ u živcu kamenu... — sve to ide Trogiru«.

6 — Kad u Zadru, 3. siječnja 1334, glasnik zadarske komune Lazar oglašava na javnoj dražbi vinograd i solane Nikole, sina pok. Vučine (»Vulcigne«) de Martinusio, zadarskog građanina, te ih na peticiju zadarskog građanina Nikole pok. Dobri de Begna dosuđuje zadarskom građaninu Petru de Matafaris za dug od 361 libre malih mletačkih denara, dolaze u prilog našoj tezi dva položaja. Tu se prvo prodaju »salinas... posita in Bauaç... intra hos quatuor ueros confines, quibus de quirina est scapulus(!) Bauaç, de trauersa, borea et austro est

mare.«⁷² Za taj otočić govori pritužba zadarske općine upućena u Mletke 20. travnja 1364. da se nalazi »ispred otoka Pašmana« (». . . de quodam scopulo uocato Bauaç, qui est ex opposito insule Pescumani nostri districtus«).⁷³ A to je današnji otok Babac u zadarskom kanalu između Turnja i Filipjakova na kopnu i sela Pašmana na otoku Pašmanu. Solane su morale biti u uvali prema kopnu, prema selu Filipjakovu. Na tom otočiću mogu biti solane kao i međaši tih solana samo u toj poziciji, samo tu mogu biti s mora »trauersa, borea et austro est mare«, a s quirine u značenju = garbin, lebić (SW) sâm otočić Babac (»quibus de quirina est scapulus Bauaç«).

Kao pandan ovomu, spomenut je u ispravi i jedan vinograd »in Tucleçano«, tj. u Tukljači-Tukljačanima. Već smo spomenuli da se Tucleçanum naših isprava ima tražiti u primorskom predjelu današnjeg sela Turnja, onamo na sjeverozapad uz obalu do Sukošana. Vinogradu su u ispravi označeni međaši »cui de quirina est mare, de austro et borea est uinea domine Nicolotte relicte Laurencii de Ziuaellis, et de trauersa est uia publica«.⁷⁴ Već je rečeno da obala u ovom predjelu ide u pravcu NW — SE. A kako je međaš »de quirina est mare«, to u tom predjelu more može biti quirina samo u III kvadrantu, tj. S — W, ili još uže uzeto SW. Jednako kako i u solanama na otočiću Babcu, ostaje i ovdje traversa u I kvadrantu, a borea u IV.

7 — Pri prodaji vinograda što ga je prodao Franjo de Cernucho, sin pok. Ivana, zadarskog građanina, Kosi (»Cosse«) pok. Nikole de Begna 17. siječnja 1317. navedeno je da se vinograd nalazi »ad Tucličanum«. A za Tucli = canum smo već utvrdili gdje se nalaze. Međaši su ovog vinograda obilježeni »de borea et de austro est terra, que fuit heredum condam Dobri de Carbonis et heredum condam Marini de Semergotto, ex trauersa est uia publica et ex quirina est mare . . .«. Druga čestica zemlje je podalje od mora te joj je »ex quirina est uia«, treća čestica zemlje je opet uz more te joj je međaš »ex quirina est mare«, a četvrta je udaljena ponešto od mora te joj je »ex quirina uia publica . . .«. ⁷⁵ U ovoj se ispravi mora reći za quirinu da je ona = SW jer se, s obzirom na položaj obale u Tukljačanima, jedino tu može smjestiti ova oznaka. Kao korolarij i ovdje dolazi da traversa može biti samo u I kvadrantu, kako je do sada već opaženo.

I u zapisniku od 9. studenoga 1365. o dražbi posjeda ostavštine pok. Zoila de Butouano koju je oglašio Egidije, glasnik zadarske komune, označeno je da je »tota uilla suie tota possessio posita in Tucličano«. Prodaje se u tom predjelu više čestica (»pecia«), a kupio ih je na dražbi uz obične uvjete Milješa Kalebonić s otoka Molata (»Millesse Calebonich de insula Melada« — dakle ne s otoka Mljeta, kako

⁷² T. Smičiklas, sp. dj. X, 141.

⁷³ T. Smičiklas, sp. dj. XIII, Zagreb 1915, 360.

⁷⁴ T. Smičiklas, sp. dj. X, 141.

⁷⁵ T. Smičiklas, sp. dj. VIII, 444—445.

se nalazi kod Smičiklasa, sp. dj. XIII, 476 u regestu). Tu su međaši: »tercie pecie terre: de quirina est ripa maris, de borea est carsus communis ville, de traversa possidet dictus Petrus et de austro possidet commissaria predictae domine Stane; ... (str. 477); ... duodecime pecie terre, de traversa est possessio dicte commissarie, de borea est terra Pauli Mathei de Georgio, de austro est terra dicti Petri, et de quirina est ripa maris ... (str. 477); ... quinte decime terre: de quirina est litus maris et ex aliis tribus partibus sunt terre dicti Petri ... (str. 478); ... decime septime pecie terre: de austro est terra dicte commissarie, de quirina est litus maris, de borea et traversa sunt terre dicti Petri ...« (str. 478).⁷⁶ Čestice pojedinih kultura ovdje su porazbacane u Tukljačanima, a ima ih dosta. U svemu 45 čestica zemlje u tim predjelima. Gdje je navedeno da je na obali quirina, tu imamo stalno uporište za naše rezoniranje i da tu lokaliziramo quirinu = garbin-lebić (SW), kako je i do sada naglašeno za predio Tukljačane s razloga što je sva ta obala položena u pravcu NW — SE. Kao korolarij i ovdje dolazi da u III i IV kvadrantu nema nigdje spomena o traversi, a gdje se pak spominje u vezi s quirinom uz more, proizlazi da se traversa ovih isprava nalazi u I kvadrantu.

Ni ovdje, a ni bilo gdje drugdje, nisam mogao utvrditi da bi traversa bila u III ili u IV kvadrantu, uz W. Nigdje u ovakvim pozicijama nema traga da bi se ona nalazila uz more. A to je i shvatljivo: uz more se nalazi u ovakvim primjerima quirina, a nju treba tražiti na protivnoj strani iste imaginarne crte koja pada okomito na os — cardo — Jadrana.

8 — U XV stoljeću, i to 11. listopada 1465, ugovaraju Ivan Vučinić, Martin Ivolić, Kresul Trokulić i Ivan Petrović (»cum Iuano Vucnich, Martino Juolich, Cresulo Trochulich et Iuano Petrouich«) iz Sali na Dugom Otoku (»de insula Sale districtus Iadre«), kao prokurator i crkve svete Marije na Salima, s mešтром Jurjem, sinom pok. Lukača, zvanim Zavaliska (»magister Georgius quondam Lucacij dictus Zavalischa marangonus et ciuis Iadre«), zadarskim građaninom, pogodbu da on poruši staru crkvu svete Marije na Salima i na istom mjestu sagradi drugu, koja ima biti iznutra duža od crkve sv. Mihovila na Zaglavu za pet stopa, a šira od nje za jednu stopu. Detaljno je u ugovoru određeno kako se ima izraditi ta crkva.⁷⁷ Nas zanima iz ovoga ugovora, koji je pisan u ovom dijelu talijanskim jezikom, detalj: »Item de far una bella porta granda ala jesia lavora a baston di piera bianca e la seconda porta menor de (tj. = deve) esser pur di piera bianca e eciam di questa piera deno esser do fenestre ala parte quirinal et eciam lo buso sul frontal ...«.

⁷⁶ T. Smičiklas, sp. dj. XIII, 476–481.

⁷⁷ DAZd — Spisi zadar. bilježnika Iohannes de Calcina (1439–1492), Svez. VI, svešč. IX/4, list LII. — Izvadak je iz ove imbrevijature donio dr C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959, 155–156.

Ta je crkva sačuvana u tom svom obliku sve do danas. To je današnja župska crkva svete Marije na Salima, samo što je bila proširena godine 1581, kako to govori glagoljski natpis na postranskim sjevernim vratima. Ali sama stara zgrada iz godine 1465. tim proširenjem nije taknuta. Jedino je iz stare crkve u novu otvoren ulaz time što je staroj bačen jugoistočni zid. Ta je crkva položena u pravcu WNW — EES. U pogodbi je izričito ugovoreno da uz glavna, pročelna vrata, velika vrata, («una bella porta granda a la jesia lavora a baston di piera bianscha») imadu biti sagrađena druga vrata postrance, manja od glavnih, i k tomu još dva prozora »a la parte quirinal« te crkve («e la seconda porta menor de esser pur di piera bianca et eciam di questa piera deno esser do fenestre a la parte quirinal . . .»). Ta su vrata danas zatvorena, a nalaze se na »japršnjoj« strani crkve, kako govore danas Saljani, to jest s garbina, lebića (SW). Prozori su uništeni kada su učinjeni današnji u obliku polukružnice na njihovu mjestu i drugi, paralelno, sa sjeverne strane. Ta je preinaka izvedena negdje polovinom XIX stoljeća, dok su stara, prvotna, gotička glavna vrata zamijenjena današnjim vratima vodoravnog praga, vjerojatno prigodom proširenja crkve godine 1581, kako bi se dalo zaključiti iz sličnosti tih vrata s onima postrance na kojima se nalazi glagoljski natpis.

I ovdje se ima tražiti quirinu, kao i u dosadanjim izvorima, u III kvadrantu, negdje oko SW.

9 — Kad je 11. travnja godine 1529. u Zadru na javnoj dražbi dražbovana neka zemlja na otoku Ugljanu, označeni su međaši: »infra hos confines: a parte borea . . . (u ispravi nečitljivo) Maria relicta qd. ser Simonis Thomis et in parte iura . . . (nečitljivo), de quirina siue garbin via publica per quam itur ad . . . (nečitljivo) Luchoran, de sirocco pisina uocata . . . (nečitljivo), de trauersa est iter siue uia publica per quam itur in Chintam siue Ugljan . . .«⁷⁸ Kao što je u rogozničkoj uvali godine 1333. »ducalis aule Venete scriba« notar Laurentius Bonconscio upotrebio garbinum u značenju quirina, tako to dolazi i ovdje. Samo to piše u Zadru ovog puta zadarski notar, te se vidi da se bar sporadično počinju napuštati stari komunalni utvrđeni termini i mijesaju se s novima. U ovom se slučaju smatra potrebnim da se *tom novom terminu* mora označiti njegovo značenje sa starim značenjem, koje je do tada bilo u uporabi, te otuda u našoj ispravi »de quirina siue garbin.« Ovdje pisar upotrebljava sve ostale termine u starom značenju, te njemu ovdje borea znači NW, kako to znači kroz čitavo ovo razdoblje. U toj su ispravi upotrebljena četiri osnovna vjetra kod nas:

⁷⁸ DAZd — Pergamenae notariles, sv. II, br. 38. — Pergamena je za prenosu u Italiju 1943. godine oštećena na početku gdje je datacija. Na hrptu je sačuvan prijepis datuma prije oštećenja kao i na mnogim pergamenama u ovoj kolekciji. Provjerio sam te prijepise datuma na hrptu pergamena, koje nisu stradale ovom prilikom, i uvjerio se, da onaj koji je na poleđini pergamena ispisivao tintanom olovkom ove datume, da ih je pravilno ispisivao.

borea-quirina-sirocco-trauersa u značenju (*po redu*): NW — SW — SE — NE. — Tu i trauersa dobiva ono svoje značenje, koje smo utvrdili kad je bilo govora o trauersi.

C

Kako se vidi iz samoga naslova ove radnje, stavio sam sebi u zadatak da utvrdim značenje quirine i traverse u zadarskim ispravama srednjega vijeka. Ovdje smatram potrebnim navesti svoje rezultate u značenju *borea pars* naših isprava, a to tim većma, što sam to kroz ovu radnju *per transennam* spomenuo nekoliko puta.

U dodatku k listinama od 7. svibnja 1291. gdje samostan sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu daje u zakup Luki Maniju samostanske solane u uvali Sošini kod Biograda, opisane su na dnu i neke druge zemlje tog samostana. Tu je govora o nekoj zemlji »prope ecclesiam sancti Georgii de puncta Michabona a parte boreali civitatis Iadre adiacentis.«⁷⁹ Tu je govora o rtu Puntamika na sjeverozapadu grada Zadra jer je »puncta Michabona« naše isprave identična s rtom Puntamica.⁸⁰ U toj se ispravi kaže izričito da rt Puntamika stoji »a parte boreali civitatis Iadre adiacentis« a odnosna čestica da se nalazi uz crkvu sv. Jurja (Georgii) na Puntamici. Ovdje imamo tri jaka uporišta, da se dozna sa sigurnošću, u kojem je značenju pisar isprave upotrebio izraz *borea*. To su a) sam grad Zadar na poluotoku, b) zatim sam rt Puntamika i c) položaj crkve sv. Jurja na Puntamici. U ispravi se jasno kaže da je rt Puntamika geografski položen prema gradu Zadru »a parte boreali.« Sam pak rt Puntamika, sa svim svojim područjem koje bi u ovom slučaju moglo u našem razlaganju doći u obzir, stoji geografski prema Zadru u pravcu NW, tj. u IV kvadrantu. Nadalje, po sadržini same isprave, crkva sv. Jurja na Puntamici morala je biti negdje uz obalu samoga rta Puntamike jer je s quirine te parcele bila »partim terra dicti Mathei, (tj. Mathei mezzarii(?) condam Zanini de Carbono) et partim est astricta terre *presalia salinarum* illorum de Butadei«. Kako su solane nužno uz more, uz ovu parcelu solanâ nalazi se parcela samostana sv. Kuzme i Damjana. Ovo treba naglasiti da se ne bi tijekom dokazivanja protegao pojam rta Puntamika negdje na sjever do krajnjih sjevernih granica predjela Puntamike, jer se to ne bi ni najmanje slagalo s pojmom pisara isprave koji ima u vidu donji dio

⁷⁹ DAZd — Spisi samostana sv. Kuzme i Damjana, Polichorion 66; T. Smičičlas, sp. dj. VII, 31.

⁸⁰ Sr. Michabona = današnja Puntamika. Dr Stj. Antoljak, »Tri priloga za proučavanje historijske topografije i toponomastike zadarskih otoka i okoline Zadra« ... c) Oštri rat—Viševac—Puntamika, *Radovi Instituta JAZiU u Zadru I*, Zagreb 1954, 116—141; C. F. Bianchi, sp. dj. II, 170—172; A. de Benvenuti, »Le »valli« e Puntamica«, *Il Dalmatino* 1937, Zara 1937; i separat; V. Brunelli u »*Il Dalmata* ...« od 3. lipnja 1906. br. 45.

Puntamike uz crkvu sv. Jurja. A kad je ta samostanska parcela i crkva sv. Jurja uz more, onda je i pars borealis ove isprave isturena sredinom IV kvadranta, dakle NW, negdje oko 315—320 stupnja busole. Taj pak smjer piščeve pars borealis odgovara današnjem pojmu maistrala. Prema tomu je pars borealis ove isprave istovjetna s pojmom maistrala, što je u IV kvadrantu, a nikako u I kvadrantu, zapravo NNE, kako se danas (a prema tomu se taj pojam proteže i u prošlost) pojmlje pojam bura — pars borealis.

Ova zabilješka spada u posljednju četvrt XIV stoljeća. Upisana je u Polichorionu, iza kopije isprave notara Ilije (Helyas). On je iz Splita, zadarski je kanonik i notar u Zadru u razdoblju 1365—1379. godine,⁸¹ a njegovi su spisi sačuvani u Državnom arhivu u Zadru vrlo škrto, i to samo za godinu 1378/79. Dosljedno ovomu, ovaj termin borea = NW upotrebljavao se u Zadru van svake sumnje u to doba.

Ali tko pomnjivo prati taj termin, vidi da se upotrebljavao za cijelo ovo razdoblje srednjega vijeka u tom značenju, kao i quirina i traversa.

Kad je poslije istisnuo boreu iz IV kvadranta maestral (NW), onda je kod nas pars borea dobila današnje svoje značenje, NNE po prilici.

Termin borea pars mijenjao je svoje značenje kroz stoljeća od NW —NNE, tj. od 315—320 stupnja busole preko N do oko 25 stupnja busole.

S ovim značenjem borea pars u IV kvadrantu, ispravnije NW, slaže se i isprava od 31. prosinca 1324. izdana u Zadru (vidi br. 6 pod A kad je bilo govora o traversi), gdje su međaši određeni po kvadrantima, a ne preciznije, te se i u toj ispravi, kada pisar kaže »de borea siue occidente...«, borea pars stavlja s pravom u IV kvadrant.

D

Kada u ovom vremenskom periodu zadarski notari slobodno označavaju međaše po četirima glavnim vjetrovima kod nas, osobito na parcelama izvan grada, drže se skoro redovito i smjerova tih četiriju glavnih vjetrova kod nas. Slično kao što se mi danas držimo tog običaja pri označavanju strana svijeta kad upotrebljavamo geografske termine na osnovi četiriju glavnih točaka vertikale i horizontale, te se izražavamo: Sjever — Jug — Istok — Zapad. Tako su se izražavali u sličnim slučajevima i oni u označavanju međaša: Borea — Austrum — Quirina — Traversa ili obratno.⁸² Ili su pri označavanju termina me-

⁸¹ Sr. V. Brunelli, »Il comune in sul finire...«, *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. XVIII, 381. — Brunelli ovdje stavlja djelovanje bilježnika Helyas u Zadru kao notara od 1365—1377. Kako njegovi sačuvani spisi datiraju iz godine 1378/79, morali bismo popraviti tu Brunellijevu datu.

⁸² N. pr. Smičiklas, sp. dj. V, Zagreb 1907, 90; VI, Zagreb 1908, 160, 229, 233, 310, 317; VII, 33, 111, 258; XIII, 574 — itd.

đaša nekretnina običavali ići nekim stalnim redom uokolo, npr.: Borea — Traversa — Austrum — Quirina ili obratno. Ali ima i slučajeve da se drže ovog kružnog označavanja četiriju glavnih vjetrova kod nas, idući ili desno ili lijevo u krugu, po nekom stalnom redu, počinjući od bilo kojeg od spomenutog termina.⁸³

Dakako, da su se držali ovog reda kad su operirali samo sa četiri svoja osnovna vjetra. No ne uvijek. Ipak se iz tog njihovog reda pri označavanju ovih termina može nekako popuniti onaj jedan vjetar koji nedostaje u odnosnoj ispravi. Dakako, uvijek s velikom rezervom. Nikad se ne može biti sigurnim nisu li upotrebili i po koji od četiriju sporednih vjetrova, kako se nalazi npr. u jednoj ispravi od 5. listopada 1314. (i 1. stud. 1347) na Lastovu pri diobi zemlje gdje se kod raznih parcela spominju ovi termini za međaše: »que confinat a parte greci« ..., »... a parte leuantis ...«, »... a parte boree ...«, »... a parte fraciri ...«, »... a parte maris ...«, »... a parte scirocii ...«, »... a parte tramuntane ...«⁸⁴ Ali kada i na Lastovu upotrebljavaju samo četiri osnovna vjetra, onda imadu, npr. u ispravi od 5. travnja 1322. godine za međaše termine: »Ex parte leuantis ... sciroci ... ponentis ... tramuntane ...«⁸⁵ U ispravi iz godine 1349. imadu u Lastovu i termin »ex parte pellagi«.⁸⁶

A. Strgačić: »QUIRINA ... TRAVERSA PARS« NEI DOCUMENTI MEDIEVALI DI ZADAR

Riassunto

Lo scopo di questa dissertazione è di stabilire il significato delle espressioni *quirina ... traversa pars* nei documenti medievali di Zadar.

Le contraddizioni che si riscontrano presso gli autori che, sia *ex professo* sia *per transennam* trattano questo argomento, hanno indotto l'autore del saggio a riprender in esame questo problema. Così: 1) *Quirina pars* per M. Barada, V. Brunelli, K. Jireček = NW; per F. Šišić, Ant. Bartal, V. Novak *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*

⁸³ N. pr. Smičiklas, sp. dj. VI, 299, 333; VII, 105, 115, 263; VIII, 406; X, 18, 144, 154, 200—202, 492—494; XI, 106, 439; XIV, 129 — itd.

⁸⁴ T. Smičiklas, sp. dj. VIII, 369.

⁸⁵ T. Smičiklas, sp. dj. IX, 60.

⁸⁶ T. Smičiklas, sp. dj. XI, 552.

dell'Accademia jugoslava di Zagreb = E; secondo P. Skok, L. Jelić e secondo le Stampe del secolo XVIII nell'Archivio di stato di Zadar = SW; 2. *traversa pars* per il prof. Brunelli = SW; per K. Jireček, A. Bartal e per il *Glossarium...* dell'Accademia jugoslava di Zagreb = W; per le Stampe nell'Archivio di stato di Zadar = NE; per M. Barada = SE; 3) *borea pars* per il *Glossarium...* dell'Accademia jugoslava di Zagreb = N; nelle Stampe... nell'Archivio di Stato di Zadar = NW; 4) *Scirocalis pars* per tutti i sunnominati = SE; per il *Glossarium...* dell'Accademia jugoslava di Zagreb = S. — L'autore espone poi *per extensum* le tesi e le argomentazioni degli autori in questione affinché siano al lettore quanto più chiari i loro argomenti nonché le loro contraddizioni.

Alla domanda donde tante divergenze e perfino tante contraddizioni in materia presso autori che fecero uso degli stessi documenti, l'autore risponde che tale confusione nacque dal fatto che gli autori in questione seguivano nella soluzione del problema una via sbagliata, cioè vi adottavano un metodo e un'argomentazione prettamente filologica. Così p. es. deducendo loro l'espressione *quirina* (*corina*) < lat. *caurus* (*corus*) nel senso NW, vennero alla conclusione che *quirina* = NW. Qui l'autore nota che nemmeno gli autori classici sono unanimi nel determinare il significato della parola *caurus* (*corus*). Plinio e Seneca, p. es. la usavano per W, e Vegezio per SW. Inoltre, e l'autore lo mette in rilievo, nei documenti stessi sono assai rari i punti fermi dai quali, sul terreno, la questione potrebbe essere risolta definitivamente, perché, dopo le invasioni turche, cioè dalla metà del XV secolo, la terminologia toponomastica del contado di Zadar subì notevoli cambiamenti.

Nei documenti medievali di Zadar di cui si occupa esclusivamente l'autore (sfiorando soltanto altre città dalmate) le denominazioni delle linee di confine risultano ancora classiche. Verso la fine del sec. XII ebbe inizio, a tale scopo, l'uso dei nominativi dei principali venti adriatici e precisamente: il NW — SE, che sarebbe la linea cardinale (*cardo*) dell'Adriatico, e il SW — NE che sarebbe la perpendicolare (*transversa*, *traversa*) della detta linea cardinale adriatica. In quest'epoca, cioè alla fine del sec. XII, incontriamo il termine *quirina* (*corina*) *pars*, verso la metà del sec. XIII il termine *traversa*. L'autore sottolinea di aver trovato, alla fine del sec. XVI, una nuova espressione per la denominazione della linea di confine *provenza* che probabilmente ha lo stesso significato di *traversa*. Nelle prime decadi del XVII sec. *quirina* venne sostituita da *garbinum* (SW) *traversa* poi da *borea*, e *pars borea* da *maestrale* (NW).

La base, i punti di partenza per la soluzione del problema, l'autore li ha trovati sul terreno stesso, cercando per ogni caso punti fissi nei documenti che si riferiscono alla toponomastica, ben identificata e sicura, corrispondente ai significati dei nominativi nell'epoca in cui i documenti erano stati scritti. Per la *traversa* = NE, l'autore offre testimonianze estratte dai documenti della fine del secolo XIII e la prima metà del sec. XIV. Nell'argomentazione egli adduce otto documenti. Con lo stesso metodo egli stabilisce il significato di *quirina pars*, che per lui corrisponde a *garbino*, adducendovi nove documenti della stessa epoca; in fine menziona soltanto il documento del 5 maggio 1291, redatto nel secolo XIV, in cui *borea pars* ha il significato di NW e *pars scirocalis* quello di SE.

PRILOZI IZUČAVANJU SREDNJOVJEKOVNOG ZLATARSTVA U ZADRU

IVO PETRICIOLI

1. Doprinos identificiranju radionica

Zlatarska djela koja su u toku srednjeg vijeka nastala u Zadru stekla su u našoj kulturnoj javnosti izvjesnu popularnost. Izložba »Zlato i srebro Zadra«, koju je Jugoslavenska akademija organizirala u svojim prostorijama u Zagrebu u jesen god. 1951, i prigodne publikacije o toj izložbi — katalog¹ i knjiga reprodukcija s predgovorom M. Krleže² — odigrale su značajnu ulogu u tom pogledu.

Znatni podaci o djelovanju zlatarâ u Zadru bili su nam i otprije poznati, ali su znatno nadopunjeni i zaokruženi publikacijom C. Fiskovića, koji je objavljujući rezultate svog istraživanja u zadarskom Historijskom arhivu iznio niz podataka o zlatarima koji su od XIV do XVI st. živjeli i djelovali u Zadru.³

Međutim, glavni posao na tom vrijednom materijalu nije još izvršen. Temeljita analiza spomenika nije učinjena, nisu se međusobno komparirali pojedini predmeti koji su po funkciji ili po stilskim osobinama srodni. Nešto je opširnije obrađen tek srebrni kovčeg sv. Šimuna,⁴ ali i on čeka detaljniju i suvremeniju obradu.

Ostali su još neistraženi vrlo vrijedni predmeti koji su se sačuvali u seoskim crkvama zadarskog primorja i zadarskih otoka, kao i u gradovima Ninu i Pagu koji su sa Zadrom u toku srednjeg vijeka imali jake doticaje. Oni pak po svojim karakteristikama mogu znatno pridonijeti izučavanju zadarskog zlatarstva. Orijeantirana ekonomski na Zadar i o njemu ovisna u crkveno-organizacionim poslovima, ta su naselja u toku stoljećâ nabavljala u Zadru liturgijski inventar. Po arhivskim smo podacima upoznati da su u srednjem vijeku zadarski

¹ G. Oštrić, *Zlato i srebro Zadra, katalog izložbe*, Zagreb 1951.

² *Zlato i srebro Zadra*, predgovor napisao M. Krleža.

³ C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959, str. 107–131.

⁴ G. A. Meyer, *Szent Simon Ezüstkoporsója Zárában*, Budapest 1894; L. Jelić, »Zadarska raka sv. Šimuna Bogoprmaoca«, *Glasnik Matice Dalmatinske*, god. I (1901).